

ПАМ'ЯТКИ МОГИЛЯНСЬКОЇ ГРУПИ РАННЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Зоя ІЛЬЧИШИН¹ , Василь ІЛЬЧИШИН²

¹Науково-дослідний центр «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України,
вул. Винниченка, 24, 79008, Львів, Україна, e-mail: zoia.arch@gmail.com

²Комунальна організація «Залозецький краєзнавчий музей»,
вул. Шевченка, 51, 47234, смт Залізіці, Україна, e-mail: w_ilchyshyn@ukr.net

Представлено результати обробки технічної та наукової документації Тернопільського центру охорони й наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, архівних і музейних збірок, а також доступних наукових публікацій, що стосуються пам'яток могилянської групи ранньоскіфського часу на території Тернопільської обл.

Зазначено, що до початку 1970-х років на Тернопільщині було відомо лише два поселення з матеріалами ранньоскіфського часу, виявлені ще в міжвоєнний період. Констатовано: за 50 років, що минули з того часу, дослідження науковців різних інституцій дали змогу значно розширити джерелознавчу базу та поповнити карту пам'яток. Однак стверджено, що великий обсяг інформації досі не введений до наукового обігу й залишається у вигляді наукових звітів дослідників або взагалі в якості неопрацьованих колекцій музейних фондів.

Узагальнено весь доступний обсяг інформації щодо пам'яток археології в межах Тернопільської обл., на яких виявлено матеріали ранньоскіфського періоду як під час розкопок, так і в результаті розвідок. У підсумку складено оновлений перелік пам'яток могилянської групи ранньоскіфського часу, який охоплює 51 пам'ятку. Уточнено їхню локалізацію і висвітлено обсяг матеріалів, на підставі яких ці пам'ятки віднесені до відповідної культурної групи.

Ключові слова: ранній залізний вік, могилянська група, ранньоскіфський час, поселення, Тернопільський центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини.

Пам'ятки могилянського типу ранньоскіфського часу в окрему групу виділила Лариса Крушельницька в 1974 р. Абсолютна їх більшість розташована на території Рівненської, на північному заході Хмельницької та в південно-західній частині Житомирської обл.

У межах Тернопільської обл. довгий період було відомо лише два поселення – в м. Кременець і біля с. Куликів Кременецького р-ну (рис. 1, А) [Крушельницька, 1976, с. 77]. Ці пам'ятки виявлено ще в довоєнний час. Завдяки багаторічним дослідженням на кінець 2017 р. кількість відомих пам'яток могилянського типу значно збільшилася (рис. 1, Б). Автори поставили за мету зібрати та ввести до наукового обігу інформацію про всі відомі пам'ятки могилянської групи ранньоскіфського часу Тернопільщини, надати попередню характеристику зібраних матеріалів і визначили перспективи досліджень пам'яток цього типу.

Під час роботи над статтею проаналізовано наявні публікації з теми, але основний матеріал взятий з архівних та музейних джерел, які ще не введені до наукового обігу: інформація й облікова документація архіву Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини; наукові й технічні звіти його співробітників; звіти дослідників, що працювали на Тернопільщині в різні роки; матеріали з фондів Кременецького краєзнавчого музею¹.

¹ Автори щиро вдячні Марині Ягодинській та Богдану Строценю за дозвіл користуватися звітами Центру.

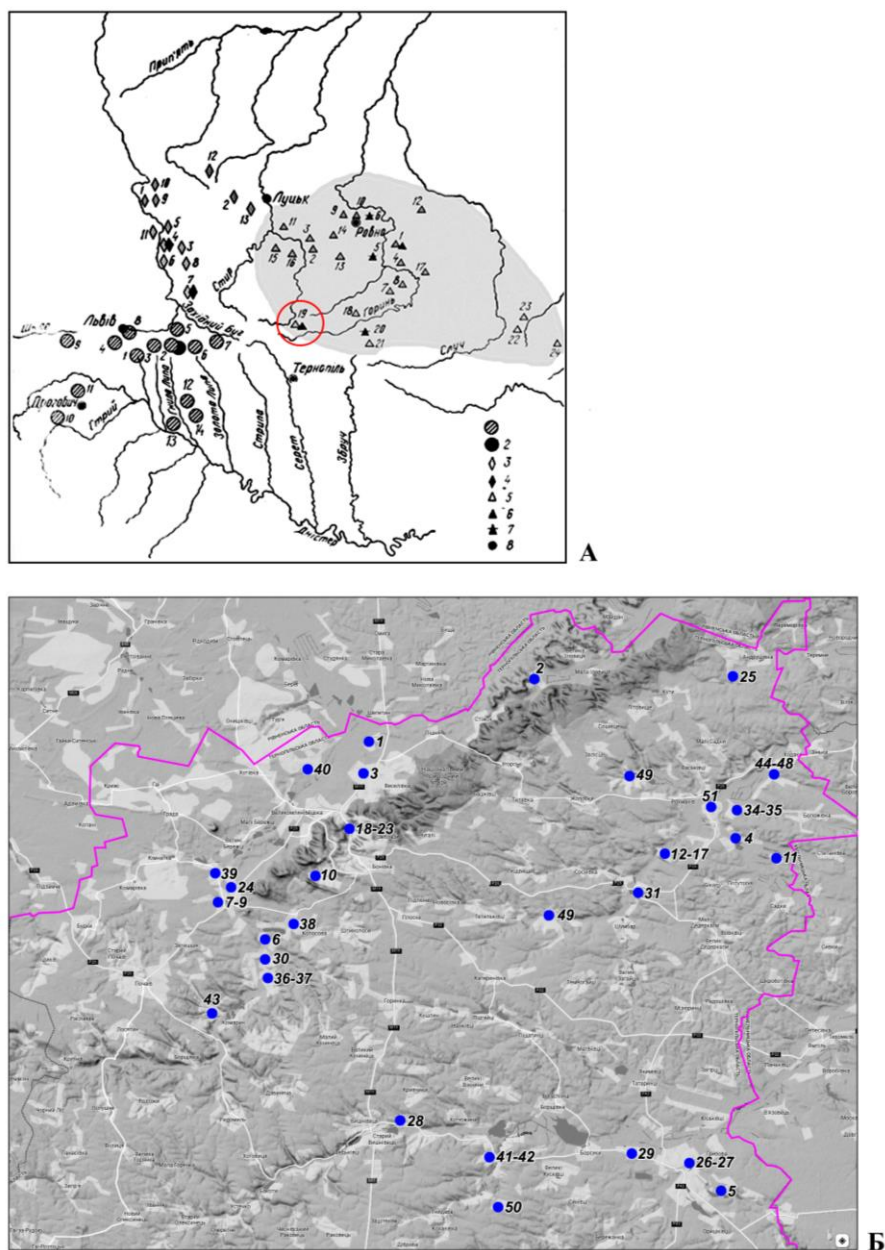

Рис. 1. Карта пам'яток могилянської групи: А – за Л. Крушельницькою, на кінець 1970-х років; Б – пам'ятки могилянської групи Тернопільської обл. на 2017 р.: 1 – Андруга; 2 – Антонівці; 3 – Білокриниця; 4 – Бриків; 5 – Гриньки; 6 – Двірець; 7–9 – Дунаїв; 10 – Жолоби; 11 – Коновиця; 12–17 – Кордишів; 18–23 – Кременець; 24 – Куликів; 25 – Кутянка; 26–27 – Ланівці; 28 – Лози; 29 – Нападівка; 30 – Новий Кокорів; 31 – Новостав; 32–33 – Обич; 34–35 – Онишківці; 36–37 – Попівці; 38 – Рудка; 39 – Савчинці; 40 – Сапанів; 41–42 – Снігурівка; 43 – Старий Тараж; 44–48 – Суразь; 49 – Цеценівка; 50 – Чайчинці; 51 – Шумськ

Fig. 1. Map of the sites of Mohylany group: A – by L. Krushelnyska, late 1970s; Б – in Ternopil region, 2017 p.: 1 – Andrugа; 2 – Antonivtsi; 3 – Bilokrynysia; 4 – Brykiv; 5 – Grynky; 6 – Dvirets; 7–9 – Dunaiv; 10 – Zholoby; 11 – Konovytsya; 12–17 – Kordyshiv; 18–23 – Kremenets; 24 – Kulykiv; 25 – Kutyanka; 26–27 – Lanivtsi; 28 – Lozy; 29 – Napadivka; 30 – Novyi Kokoriv; 31 – Novostav; 32–33 – Obych; 34–35 – Onyshkivtsi; 36–37 – Popivtsi; 38 – Rudka; 39 – Savchyntsi; 40 – Sapaniv; 41–42 – Snigurivka; 43 – Staryi Tarazh; 44–48 – Surazh; 49 – Tsetsenivka; 50 – Chaychyntsi; 51 – Shumsk

Лариса Крушельницька в 1970-х роках уперше виділила основні ознаки, що характеризують кераміку могилянського типу. Підставою для цього став аналіз матеріалів із розкопок Маркіяна Смішка на могильнику біля с. Могиляни Рівненської обл. 1950-х років [Смішко, 1957, с. 54–57], а також її особистих розвідкових досліджень на пам'ятках Західної Волині. Цей посуд представлений горщиками й мисками із гладкою, іноді підлощеною поверхнею, світло-коричневого та сірого кольорів. Горщики мають стрункі пропорції, прикрашені тонкими ребристими валиками, наліпними або рельєфними, з відбитками пальців і нігтів. Миски – сильно розхилені стінки й вінця з різко нахиленим до середини краєм або з широкими скісно чи горизонтально сформованими краями і виступами назовні [Крушельницька, 1974, с. 11–24; 1976, с. 77]. Могильник у Могилянах дослідниця датувала VII–VI ст. до н. е.

Перші розвідки на пам'ятках могилянського типу Тернопільщини почалися з розкопок на г. Лиса Гора біля с. Куликова (пам'ятка **Куликів II**²) в 1937 р. Була досліджена печера, у якій знайдені людські кістки та кераміка, прикрашена отворами під краєм вінця. Ці матеріали Олександр Цинкаловський відніс до висоцької культури [Cynkałowski, 1961, s. 99; Tabl. XIII]. Навпроти залізничного вокзалу в м. Кременець він же знайшов мисочки із загнутим усередину краєм і горщики, орнаментовані рядом дірочок по краю. Пізніше Володимир Савич відніс ці матеріали до могилянської групи ранньоскіфського часу (пам'ятка **Кременець VIII**) [Cynkałowski, 1961, с. 99; Савич, 1988, с. 18–19].

Багатошарову пам'ятку **Кременець I**, або Куличівку, в 1938 р. відкрив М. Островський, але масштабні дослідження на ній розпочала лише 1968 р. експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) під керівництвом Володимира Савича. Пам'ятка розташована в західній частині м. Кременця, на мисі в ур. Гора Куличівка, над низовиною правого берега р. Іква. У перший рік досліджень було встановлено, що на пам'ятці простежується кілька періодів заселення, один з яких відноситься до ранньоскіфського часу. Дослідник відзначав, що залишки поселень бронзової доби та ранньоскіфського часу залягають у верхніх горизонтах [Савич, 1968, с. 2]. Вивчення цього горизонту проводилося паралельно з палеолітичних шарів поселення, але інформація про результати в публікаціях представлена мінімально [Коропецький, 2005, с. 240]. Стислі дані потрапили до московського збірника «Археологические открытия» [Савич, 1969б; 1971; 1972б; 1973; 1974; 1975; 1977б, 1978, 1979]. Також автори отримали дозвіл ознайомитися з частиною звітів дослідника, що зберігаються в архіві Відділу археології Інституту українознавства³.

Перші матеріали ранньоскіфського часу отримані вже 1968 р. Вони простежуються у верхніх шарах сірого ґрунту, потужність якого становить 0,3–0,7 м. Господарські об'єкти цього періоду частково перерізають пізньопалеолітичні шари стоянки. Досліджено господарську яму грушоподібної форми та частину півземлянкового житла, частково зруйнованого кар'єром. Житло було орієнтоване по лінії південний захід – північний схід, у південній частині зафіксовано вхід, а в північній – залишки куполоподібної печі на дерев'яному каркасі. В об'єктах і культурному шарі знайдено значну кількість ліпного посуду притаманних для могилянської групи форм: банкоподібні посудини, прикрашені наскрізним та ненаскрізним проколами під вінцем і наліпними валиками із защипами; миски зі загнутим усередину краєм вінця; уламок ручки черпака. Посуд мав переважно коричневе забарвлення, згладжену поверхню та домішку шамоту у глиняній масі [Савич, 1968, с. 18–20].

У 1969 р. було виявлено ще 12 господарських ям, вироби з кременю (зокрема уламок наконечника спису), глиняні прясла й значну кількість ліпного посуду, аналогічного знахідкам

² Тут і далі нумерація пам'яток відповідає переліку, прийнятому в Тернопільському обласному центрі охорони пам'яток культурної спадщини.

³ Автори щиро вдячні завідувачці відділу археології Наталі Булик за дозвіл користуватися звітами та Русланові Коропецькому за консультативну допомогу.

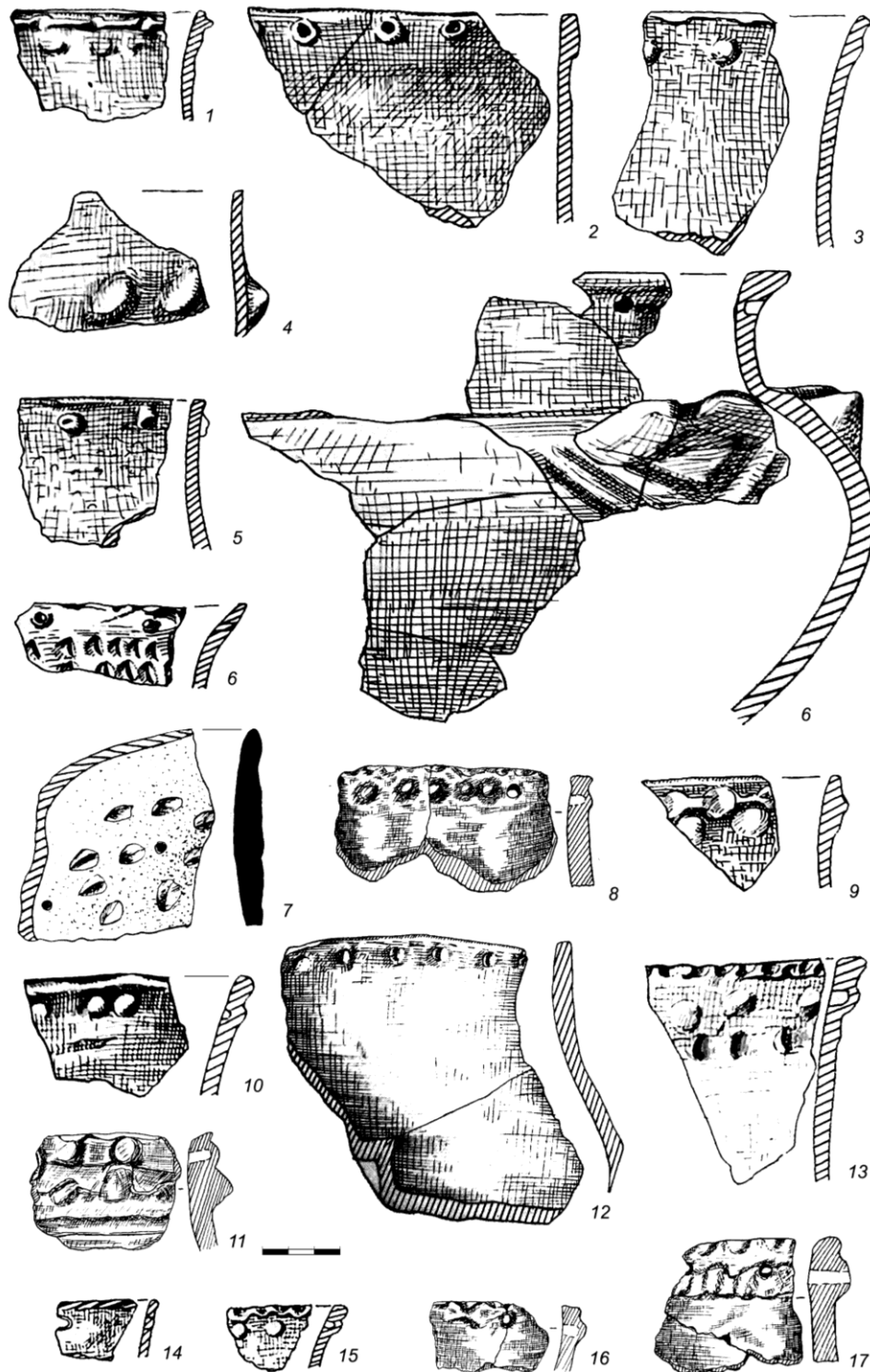

Рис. 2. Матеріали з розкопок В. Савича на поселення Кременець I: 1-17 – кераміка ранньоскіфського часу (рис. В. Савича)

Fig. 2. Materials from excavations conducted by V. Savych on the settlement Kremenets I: 1-17 – ceramic of Early Scythian time (fig. of V. Savych)

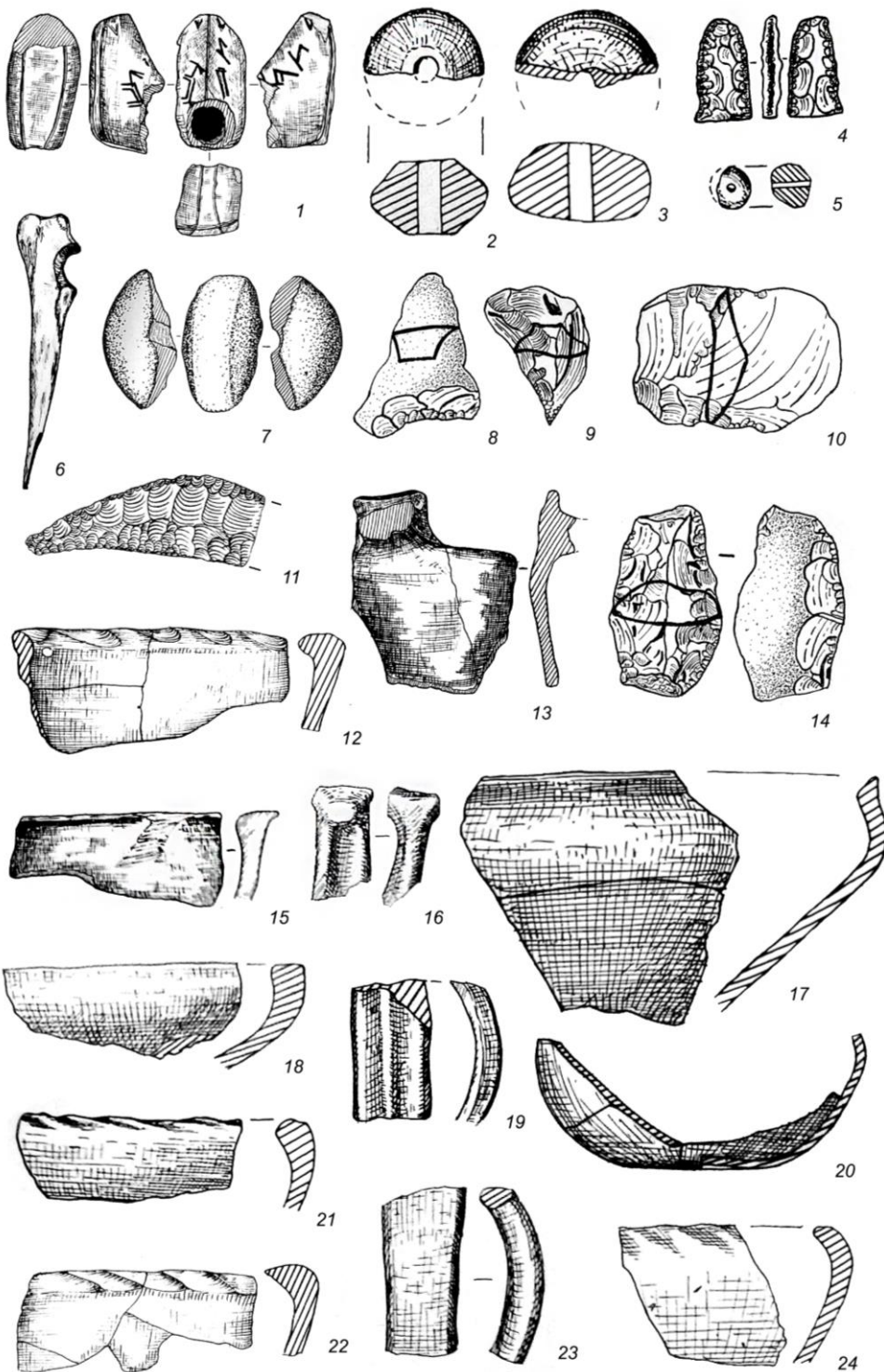

Рис. 3. Матеріали з розкопок В. Савича на поселення Кременець I: 1 – фігурка глиняна; 2, 3, 7 – уламки пряслиць; 4, 8–11, 14 – вироби з кременю; 5 – намистина; 6 – проколка кістяна; 12, 13, 15–24 – фрагменти кераміки (рис. В. Савича)

Fig. 3. Materials from excavations conducted by V. Savych on the settlement Kremenets I: 1 – clay figure; 2, 3, 7 – fragments of spindles; 4, 8–11, 14 – flint products; 5 – bead; 6 – bone awl; 12, 13, 15–24 – fragments of ceramic (fig. of V. Savych)

попереднього року. Дослідник відзначає наявність на горщиках більш різноманітного декору: перлинки під краєм вінця і насічки по зрізу, горизонтальні смуги або суцільний декор із нігтевих вдавлень по зовнішній поверхні стінки, валики із защипами, горизонтальний пояс відтисків трикутної палички. Цікава знахідка уламка великої опуклобокої вази з широким горизонтально зрізаним краєм вінця, поверхня якої темно-коричнева, підлощена (рис. 2, б). Вона орнаментована наскрізним і ненаскрізним проколами під краєм та мала наліп-гудз на боковині [Савич, 1969а, с. 26–33]. Ця форма нетипова для могилянської групи. Близькі аналогії знаходимо серед амфор із гальштатської пам'ятки Теуча III (Івано-Франківська обл., розкопки Л. Крушельницької, 1984). Їх особливість – вертикальна шийка, дуже роздуті боки й виступ, що відділяє шийку від плічка. Основний варіант декору – наліплений або відтягнутий гудз на плічках у поєднанні з канелюрами. Пам'ятку Теуча III Л. Крушельницька датує періодом На В–На С [Крушельницька, 1984, с. 19; 1993, с. 88–90].

Дослідження шару ранньоскіфського часу продовжили 1970 р. Виявлено сім господарських споруд, кістяну проколку, кістяне долотоподібне знаряддя, вироби з кременю та кераміку скіфського часу. Ліпний посуд за особливостями форми й орнаментативі не відрізнявся від знахідок попередніх років. Треба відзначити мініатюрні черпаки й ручки від них [Савич, 1970, с. 21–30].

У 1970–1980-х роках на поселенні досліджено понад 20 господарських ям, частина з яких мала обпалені стінки або зольні прошарки. У заповненні об'єктів та культурному шарі знайдено уламки посуду, притаманні для могилянської групи тюльпаноподібної і банкоподібної форм, крем'яні вироби, глиняну обмазку, кістяну проколку, уламок статуетки або ритуальної посудини у вигляді чобітка, декорованого схематичним рисунком тварини та рисочками, що нагадують письмові знаки (рис. 2–3) [Савич, 1971, с. 313; 1972а; 1973, с. 329–330; 1974, с. 338; 1976, с. 366; 1977, с. 64–65; 1979б, с. 38–42; 1981, с. 15–24, рис. V; 1982; 1983, с. 316–317; 1985; 1986; 1987; 1989].

Матеріали скіфського часу з пам'ятки Кременець I потребують ретельного опрацювання та окремої публікації. Наявність добре збережених об'єктів (господарських ям і житлових споруд) зі значною кількістю керамічного посуду, кістяних та кременевих артефактів дає змогу простежити локальні й хронологічні особливості пам'яток могилянської групи ранньоскіфського часу в регіоні.

Велика колекція кераміки й інших знахідок ранньоскіфського часу з поселення Кременець I та розвідок 30–60-х років ХХ ст. на території району зберігаються у Кременецькому краєзнавчому музеї. Значна колекція керамічних посудин походить із поселень біля с. Бриків (розвідки 1968 р. Василя Воляника), Новостав (1938–1940), Сапанів (1940), Лози, Білокриниця (1970), також матеріали специфічного типу знайдені на поселенні Гаї Лев'ятинські (1938, Рівненська обл.) (рис. 4). Вони, на жаль, досі не опубліковані й опрацьовані лише частково. Попередній аналіз матеріалів провів Василь Ільчишин, що дало можливість віднести їх до старожитностей могилянського типу. За результатами цієї роботи запланована окрема стаття.

У фондах зберігається, зокрема, горщик із досліджень О. Цинкаловського на пам'ятці Сапанів III, який помилково було віднесено до тщинецької культури [Cynkałowski, 1961, s. 91, tabl. IX]. На рисунку видно, що посудина прикрашена ямками під краєм вінця і наліпом у місці найбільшого розширення. На думку авторів, враховуючі форму та склад тіста, а саме: відсутність домішок у вигляді товченого кременю, за розташуванням перлин та наліпу на плічку горщика, посудину треба віднести до раннього залізного віку – до могилянської групи ранньоскіфського часу (рис. 5).

У 1970–1980-х роках розвідки на території Тернопільської обл. проводили Володимир Савич та Василь Івановський. Матеріали ранньоскіфського періоду В. Савич відзначив на поселеннях біля сіл Білокриниця, Рудка, Цеценівка, Двірець, Дунаїв, Куликів, Новий Кокорів,

Рис. 4. Матеріали з фондів Кременецького краєзнавчого музею: А – кераміка МГ РСЧ із поселення Кременець І Куличівка; Б – серп із Куличівки; В–Д – супровідні записки до матеріалів ранньоскіфського часу

Fig. 4. Materials from the holdings of Kremenets museum of local history: A – ceramic of MG of EST from the settlement Kremenets I Kulychivka; Б – sickle from Kulychivka; В–Д – explaining notes for materials of Early Scythian time

Савчиці, Попівці та в м. Кременець. У звітах дослідника подано переважно текстовий опис артефактів й інколи це єдина інформація про особливості знайденого керамічного посуду. При описі матеріалів розвідок В. Савич практично не звертав уваги на домішки у глиняній масі посуду – відмічав переважно особливі риси форм та орнаментатії. Загальними ознаками кераміки з цих пам'яток можна вважати банкоподібну або тюльпаноподібну форми горщиків та орнаментатію у вигляді наліпних валиків із защипами і без них, наскрізних проколів, нігтьових вдавлень та защипів по краю вінця.

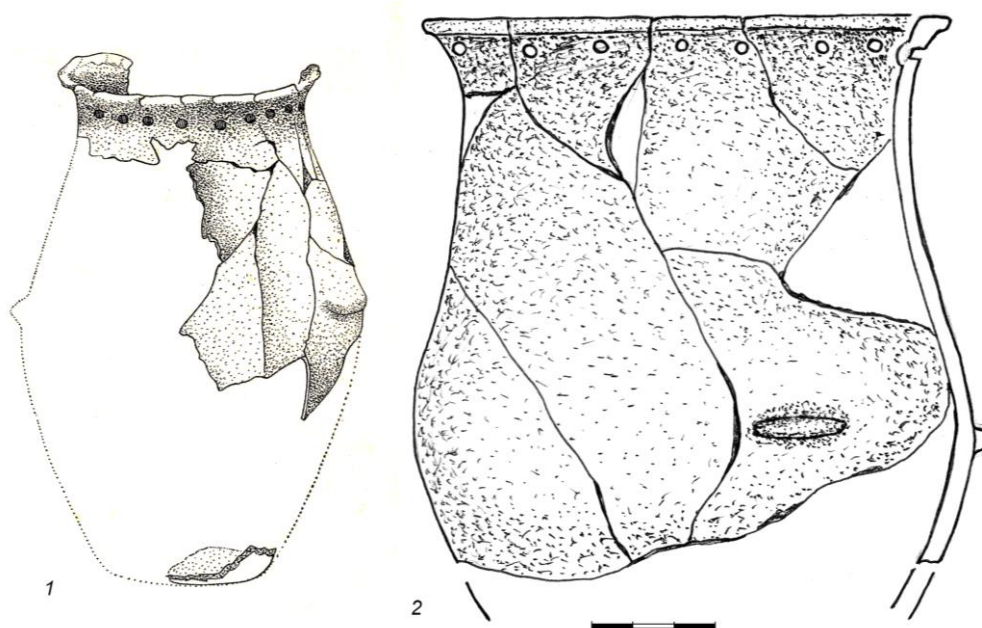

Рис. 5. Горщик із досліджень О.Цинкаловського на поселення Сапанів: 1 – рисунок О. Цинкаловського; 2 – рисунок В. Ільчишина
Fig.5. Pot from the research conducted by A. Cynkałowski on settlement Sapaniv: 1 – drawing of A. Cynkałowski; 2 – drawing of V. Ilchysyn

На поселенні **Білокриниця IV** серед матеріалів епохи мезоліту та княжої доби знайдено уламки ліпного посуду ранньоскіфського часу коричневого забарвлення із заглаженою поверхнею, один з яких орнаментований валиком із защипами. До того ж періоду дослідник відніс крем'яний відщеп із крайовою ретушшю, скобель і відщепи [Савич, 1986, с. 43]

На поселенні **Цеценівка I** зафіксований культурний шар завтовшки до 1 м, у якому траплялися численні уламки ліпного посуду, орнаментованого валиками із защипами та проколами нижче краю вінця. Аналогічні форми кераміки знайдені на поселенні **Рудка I**, в ур. Кошара [Савич, 1978, с. 383].

На поселенні **Дунаїв I**, в ур. Під Гострою, виявлені уламки посудини, прикрашеної валиком із защипами, крем'яний відбійник і фрагмент крем'яного серпа. Матеріали скіфського часу на поселеннях **Дунаїв II** та **Дунаїв III** представлені уламками вінець тюльпаноподібних ліпних посудин із дещо відігнутих краєм вінця назовні, орнаментованих нижче краю наскрізними проколами, наліпним валиком або смужкою нігтьових вдавлень [Савич, 1988, с. 24].

На поселенні **Попівці I** ранньоскіфський період представлений крем'яними відщепами і фрагментами стінок ліпних посудин, одна з яких орнаментована валиком із защипами. А на **Попівцях II** – фрагментами ліпних посудин, зокрема вінець банкоподібних горщиків, орнаментованих нижче краю наскрізними проколами. Один фрагмент стінки також орнаментований нігтьовими вдавленнями [Савич, 1988, с. 29–30].

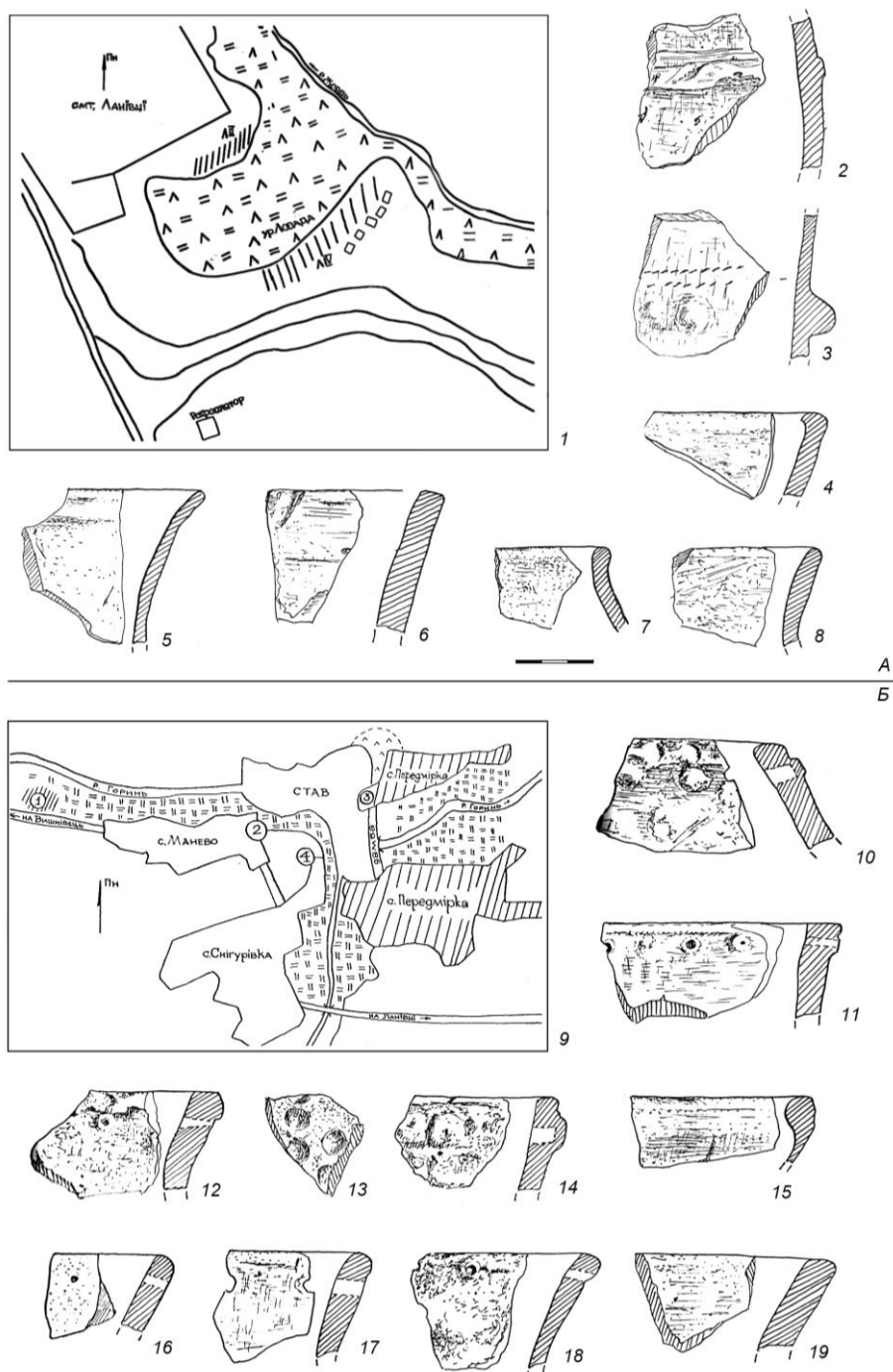

Рис. 6. Матеріали з розвідок В. Івановського на Тернопільщині: А – Ланівці III: 1 – схема розташування поселення; 2–8 – фрагменти кераміки ранньоскіфського часу; Б – Снігурівка I: 9 – схема розташування поселення; 10–19 – фрагменти кераміки ранньоскіфського часу (рис. В. Івановського)

Fig. 6. Materials from the surveys conducted by V. Ivanovskiy in Ternopil region: A – Lanivtsi III: 1 – scheme of the situation of the settlement; 2–8 – fragments of ceramic of Early Scythian time; Б – Snigurivka I: 9 – scheme of the situation of the settlement; 10–19 – fragments of ceramic of Early Scythian time (fig. of V. Ivanovskiy)

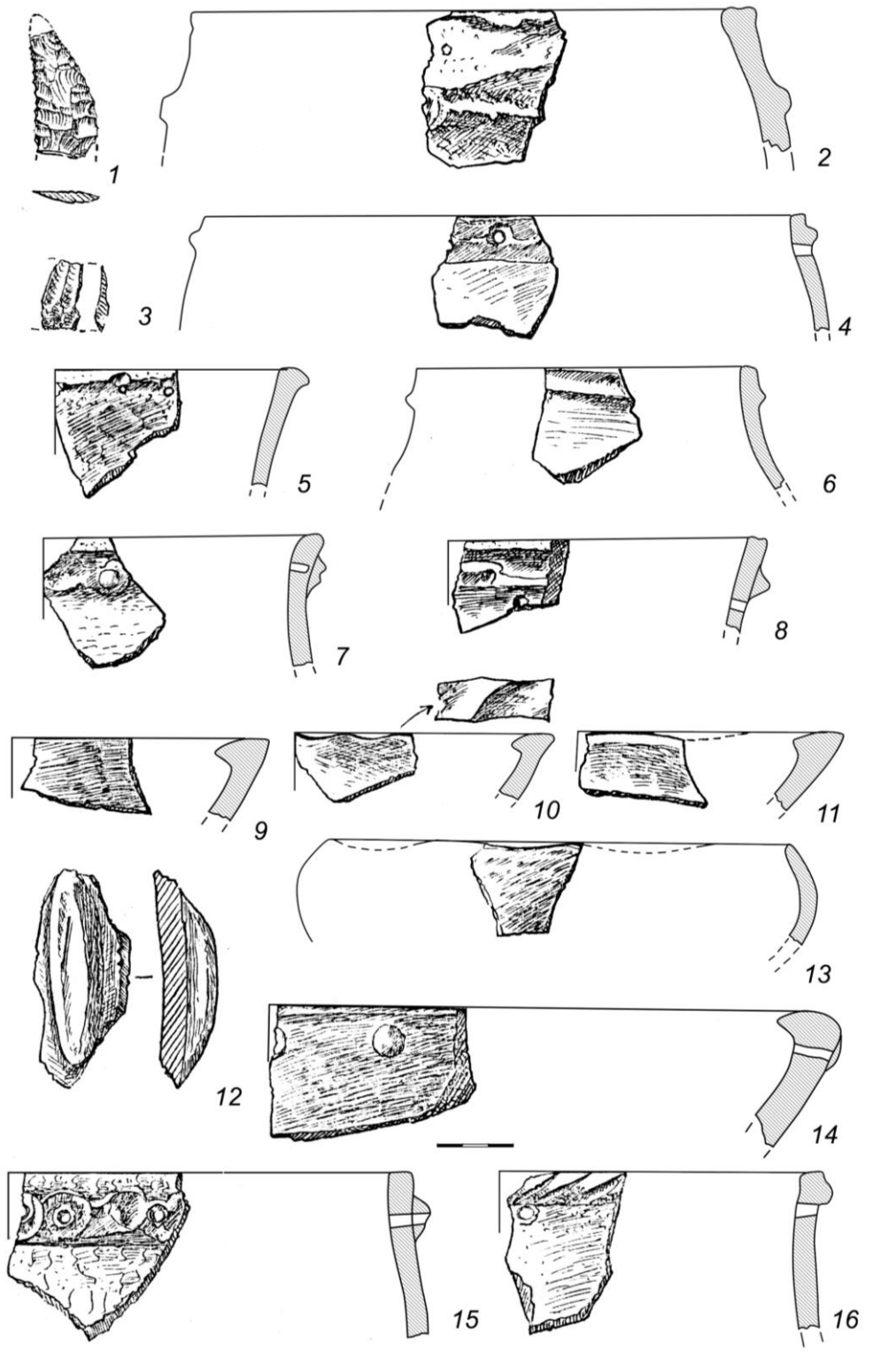

Рис. 7. Матеріали з поселення Нападівка I: 1, 3 – вироби з кременю; 2, 4–16 – фрагменти кераміки ранньоскіфського часу (рис. М. Пелещишина)

Fig. 7. Materials from the settlement Napadivka I: 1, 3 – flint artifacts; 2, 4–16 – fragments of ceramic of Early Scythian time (fig. of M. Peleschyshyn)

На пам'ятці **Новий Кокорів VI**, в ур. Підлісок, до ранньоскіфського періоду належать фрагменти стінок ліпних посудин, орнаментовані нігтевими вдавленнями, уламок вухоподібної ручки ліпної посудини, крем'яна проколка, ретушовані відщепи [Савич, 1988, с. 31].

До артефактів ранньоскіфського часу на поселенні **Двірець II** входять фрагменти вінець ліпних банкоподібних посудин, орнаментованих наскрізними проколами під краєм вінець і валиком із защипами, фрагменти стінок та частина профільованого денця ліпного горщика [Савич, 1988, с. 34].

На поселенні **Савчиці II** також зібраний керамічний матеріал, типовий для ранньоскіфського періоду: фрагменти банкоподібної посудини, орнаментованої пальцевими защипами по зовнішньому краю вінця та наскрізними проколами [Савич, 1988, с. 26].

Також В. Савич у 1986–1987 рр. зафіксував п'ять поселень із матеріалами ранньоскіфського часу в м. Кременець: **Кременець II, VI, VIII, IX, XI** [Савич, 1986, с. 28–34]. На пам'ятці **Кременець II**, в ур. Дівочі скелі, у шурфі знайдено уламки вінця банкоподібного горщика та стінки ліпних посудин коричневого забарвлення з домішкою піску у глині [Савич, 1986, с. 35–36; 1988, с. 20].

На пам'ятці **Кременець VIII**, у верхній частині ур. Гора Куличівка, було закладено три шурфи загальної площею 16 м², у яких, окрім матеріалів тщинецько-комарівської культури та княжої доби, зафіксовано керамічні та крем'яні артефакти ранньоскіфського часу. До останніх дослідник відніс фрагменти вінець горщиків, орнаментованих різними комбінаціями наскрізних і ненаскрізних проколів під краєм вінця, подвійними наліпними гудзами, пальцевими защипами по краю. Також у керамічному комплексі представлені фрагменти вінець мисок із загнутим досередини краєм вінця, заглаженою поверхнею та іноді орнаментованими по краю скошеними канелюрами. Один фрагмент прикрашений по зрізу потовщеного краю заглибленими пролощеними лініями. Посуд мав переважно коричневе забарвлення та домішку піску і шамоту у глиняній масі [Савич, 1986, с. 28–32].

Знахідки матеріалів могилянської групи В. Савич зафіксував також на відомому давньоруському городищі на г. Бона (**Кременець XI**). Під час шурфування в нижній частині культурного шару серед кераміки княжої доби траплялися окремі уламки посуду ранньоскіфського часу, орнаментовані смугою пальцевих защипів, а також крем'яні відщепи [Савич, 1986, с. 32–33].

У 1988 р. розвідки на території Лановецького р-ну проводив В. Івановський. Матеріали ранньоскіфського часу він виявив біля с. Снігурівка та м. Ланівці⁴. У звіті подав окомірні плани розташування пам'яток і рисунки уламків ліпного посуду, який мав притаманні для могилянської групи форму й орнаментацию (рис. 6).

Поселення **Ланівці III** розташоване у східній частині міста – на правому березі р. Жердь. Тут знайдено значну кількість ліпного посуду світло-жовтого або бурого забарвлення з домішками шамоту та піску в тісті. Деякі фрагменти орнаментовані наліпним валиком, із пальцевими защипами й наліпками-упорами. Один із фрагментів належав мисці конічної форми із загнутим всередину краєм вінця та ретельно залощеною внутрішньою поверхнею (рис. 6, А) [Івановський, 1989, с. 6].

Багатощарове поселення **Снігурівка I** розташоване на правому березі р. Горині. Велику кількість підйомного матеріалу становить посуд ранньоскіфського часу коричневого кольору, з шорсткою та частково лощеною поверхнею, домішками піску й шамоту в тісті. Горщики мали тюльпаноподібну форму та орнамент у вигляді проколів і наліпних валиків (рис. 6, Б). [Івановський, 1989, с. 9–10].

На давньоруському городищі біля с. Антонівці, на г. Уніас, що входить до археологічного комплексу пам'ятки **Антонівці I**, окрім матеріалів основного культурно-хронологічного

⁴ Автори щиро вдячні Василю Івановському за дозвіл опублікувати матеріали розвідок.

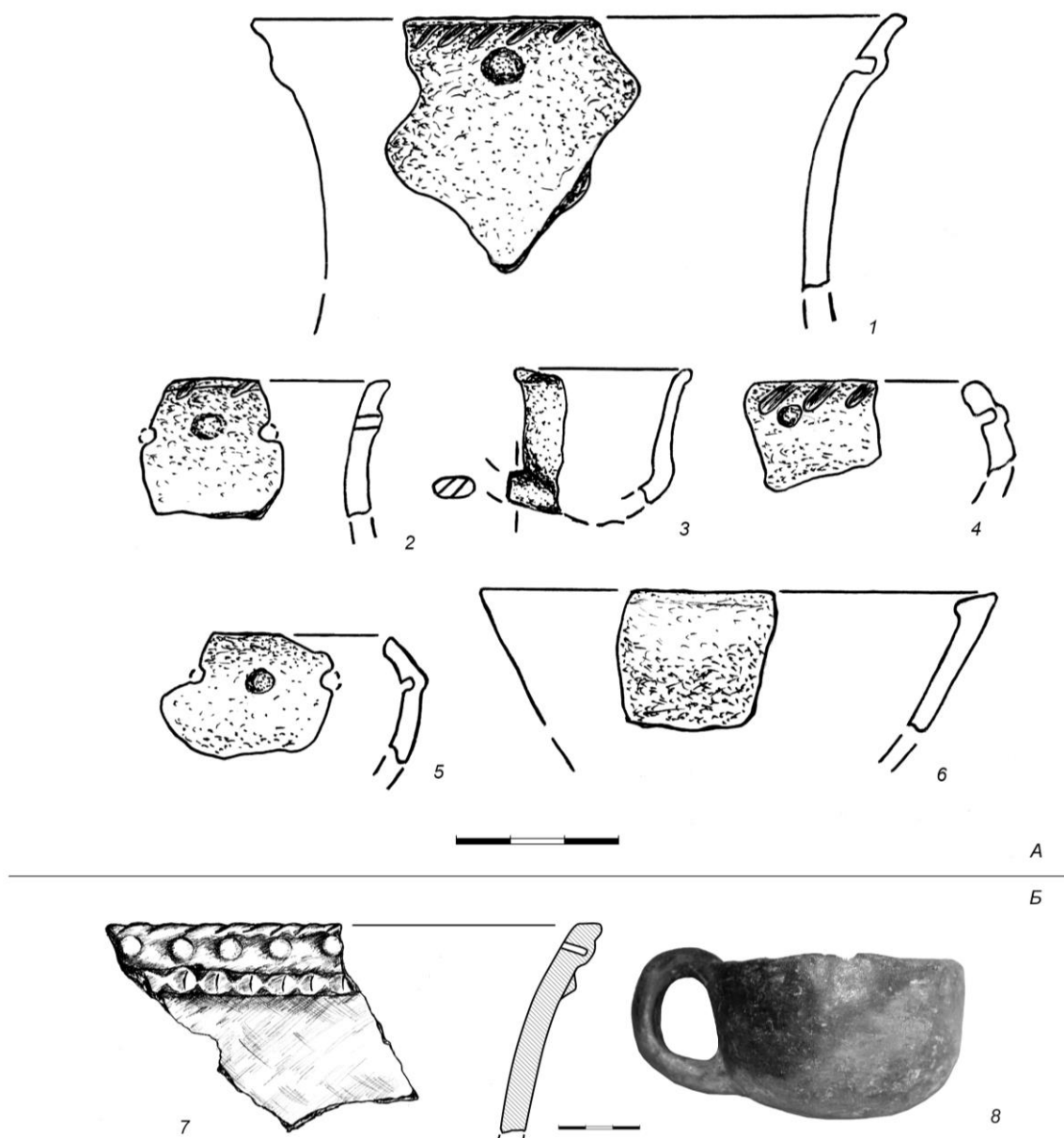

Рис. 8. Матеріали з поселень: А – Бриків IV: 1–6 – кераміка могилянського типу з фондів Кременецького краєзнавчого музею (рис. В. Ільчишин); Б – Старий Тараж VI: 1 – уламок вінця горщика; 2 – кубок із фондів Кременецького краєзнавчого музею (рис. і фото З. Ільчишин)

Fig. 8. Materials from the settlements: A – Brykiv IV: 1–6 – ceramic of Mohylany type from the holdings of the Museum of Local History of Kremenets (fig. of V. Ilchyshyn); Б – Staryi Tarazh VI: 1 – a fragment of the rim of pot; 2 – goblet from the holdings of the Museum of Local History of Kremenets (fig. and photo of Z. Ilchyshyn)

горизонту, зафіксовано знахідки ранньоскіфського часу. Комплекс городищ відомий із XIX ст. і розташований на віддалі 800–900 м на південний схід від села, на верхівках гір Уніяс, Лиса та Будники. У 1988–1999 рр. стаціонарні археологічні дослідження на цих пам'ятках проводив Олег Гаврилук, однак отримані під час розкопок матеріали ранньоскіфського часу не були введені до наукового обігу. В узагальнювальній статті про результати досліджень відзначено

лише знахідки окремих фрагментів посуду ранньоскіфського часу в основі перерізу валу [Гаврилюк, 2010, с. 229].

Важливим етапом досліджень могилянської групи на Тернопільщині треба вважати роботи Західно-Подільського загону Тернопільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР і Львівського державного університету ім. І. Франка в 1990–1992 рр. під керівництвом Миколи Бандрівського та Миколи Пелещишина.

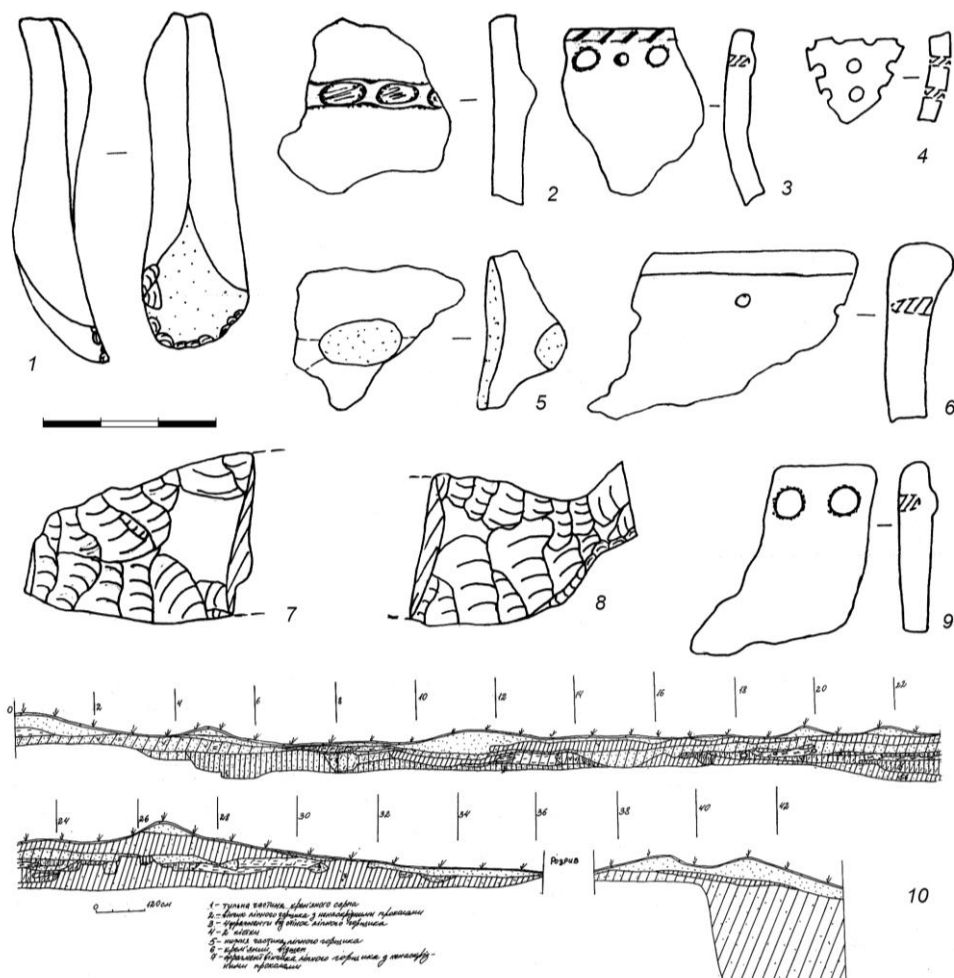

Рис. 9. Матеріали з пам'ятки Коновиця I: 1, 7, 8 – вироби з кременю; 2–6, 9 – уламки кераміки; 10 – профіль розкопу (рис. М. Ягодинської)

Fig. 9. Materials from the site Konovytsia I: 1, 7, 8 – stone artifacts; 2–6, 9 – fragments of ceramic; 10 – profile of the area of excavation (fig. of M. Yagodynska)

Під час цих розвідок здійснено розкопки на поселеннях поблизу м. Збараж, сіл Колодне й Великі Вікнини Збараського р-ну та с. Нападівка Лановецького р-ну, на яких знайдено матеріали перед- та ранньоскіфського часу. За їх результатами М. Бандрівський зробив припущення, що на межі Збараського й Лановецького р-нів розташована контактна зона двох культурних груп ранньоскіфського часу – могилянської та черепино-лагодівської [Бандрівський, 1993, с. 60].

Цікаві найперше матеріали з досліджень поселення **Нападівка I** біля однойменного села, локалізованого в ур. Киптиха на північній околиці, на південно-східному схилі мисоподібного пагорба, вздовж правого берегу безіменного потічка, що впадає в р. Горинь. Тут було закладено

два шурфи розмірами 2×2 м, у яких на глибині 0,3–0,5 м знайдено фрагменти посудин, типових для пам'яток могилянського типу [Бандрівський, 1993, с. 60].

Найдетальніший опис знайденої на поселенні Нападівка I кераміки подав у звіті М. Пелецишин [Пелецишин, 1990, с. 24–25]. Керамічний комплекс представлений кухонним посудом (горщиками), мисками й окремими фрагментами тонкостінних посудин. Горщики відрізняються за пропорціями та способом оформлення країв вінець. Їх об'єднує наявність специфічного орнаменту з наліпним або відтягнутим пружком і наскрізними проколами під вінцями (рис. 7).

Горщики першого типу мають банкоподібну форму. У частини з них вінця вертикально сформовані з горизонтально зрізаним краєм. Нижче краю вони прикрашені масивним пружком із відбитками пальців і наскрізними отворами. У горщиків більш видовженої форми пружок розташований безпосередньо на вінцях та прикрашений скісними насічками, проколи зроблені під ним. У частини горщиків стінки починають розширюватись зразу від краю вінець. Їх відрізняє орнаментування переважно відтягнутими, а не наліпними, пружками (рис. 7, 2, 4, 6, 15).

Другий тип горщиків представлений тюльпаноподібними формами з більш короткою шийкою, ніж у класичних посудин передскіфського часу. Вони прикрашені пружками під краєм вінця, сам край потовщений або плоско зрізаний, іноді відтягнутий назовні. Проколи, а в деяких випадках витиснуті ненаскрізним вдавленням перлини, розташовані або під краєм вінця, або під пружком. До тюльпановидних форм можна віднести також уламки тонкостінних посудин із більш акуратними наліпними валиками, вінця яких карбовані скісними ямками. Вся кераміка має добрий випал, глиняна маса містить домішку дрібних або середніх фракцій шамоту, рідше – жорстви. Зовнішня поверхня погано заглажена, коричневого або сіро-коричневого кольору, внутрішня дещо акуратніша (рис. 7, 5, 7, 8, 16).

Миски мають типову для керамічного комплексу могилянської групи форму з потовщеним краєм, який нависає вбік внутрішніх стінок. Діаметр коливається від 18 до 44 см. Колір поверхні сіро-коричневий зовні та чорний всередині. Глиняна маса містить домішки шамоту і жорстви. Одна з мисок прикрашена під краєм вінця перлинами, зробленими у специфічний спосіб: спочатку були нанесені наскрізні проколи, потім заліплені шматочками глини. Частина мисок прикрашена по краю вінця канелюрами. Ще одна має напівкруглі стінки та хвилясте, потоншене до краю вінце (рис. 7, 9–11, 13, 14). Крім уламків керамічного посуду, на пам'ятці знайдено фрагменти крем'яних серпів із лискучими від довгого використання поверхнями (рис. 7, 1, 3).

Дослідник попередньо датував пам'ятку VI ст. до н. е., водночас відзначав наявність поряд з особливими рисами керамічного комплексу могилянського типу окремих елементів, притаманних пам'яткам ранньоскіфського часу Верхнього та Середнього Подністров'я [Пелецишин, 1990, с. 26].

Новим якісним етапом у дослідженнях можна вважати 2000-ні роки, коли активні розвідувальні роботи на території Тернопільського р-ну розпочали співробітники Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини (колись – Тернопільська обласна комунальна інспекція охорони пам'яток історії і культури (ТОКІОПК)). Завдяки розвідками в Шумському, Кременецькому та Лановецькому р-нах карта пам'яток могилянської групи Тернопільщини поповнилася поселеннями біля сіл Андруга, Бриків, Гриньки, Жолоби, Кутянка, Ланівці, Снігурівка, Старий Тараж, Чайчинці, Сураж, Шумськ. Шурфування і розкопки були проведені на пам'ятках поблизу сіл Обич, Коновиця, Онишківці, Кордишів. Матеріали розвідок дають змогу стверджувати, що щільність заселення території північної Тернопільщини в ранньоскіфський час була доволі значною. Горизонти з матеріалами могилянського типу знаходять на багатошарових поселеннях, городищах, під час досліджень могильників.

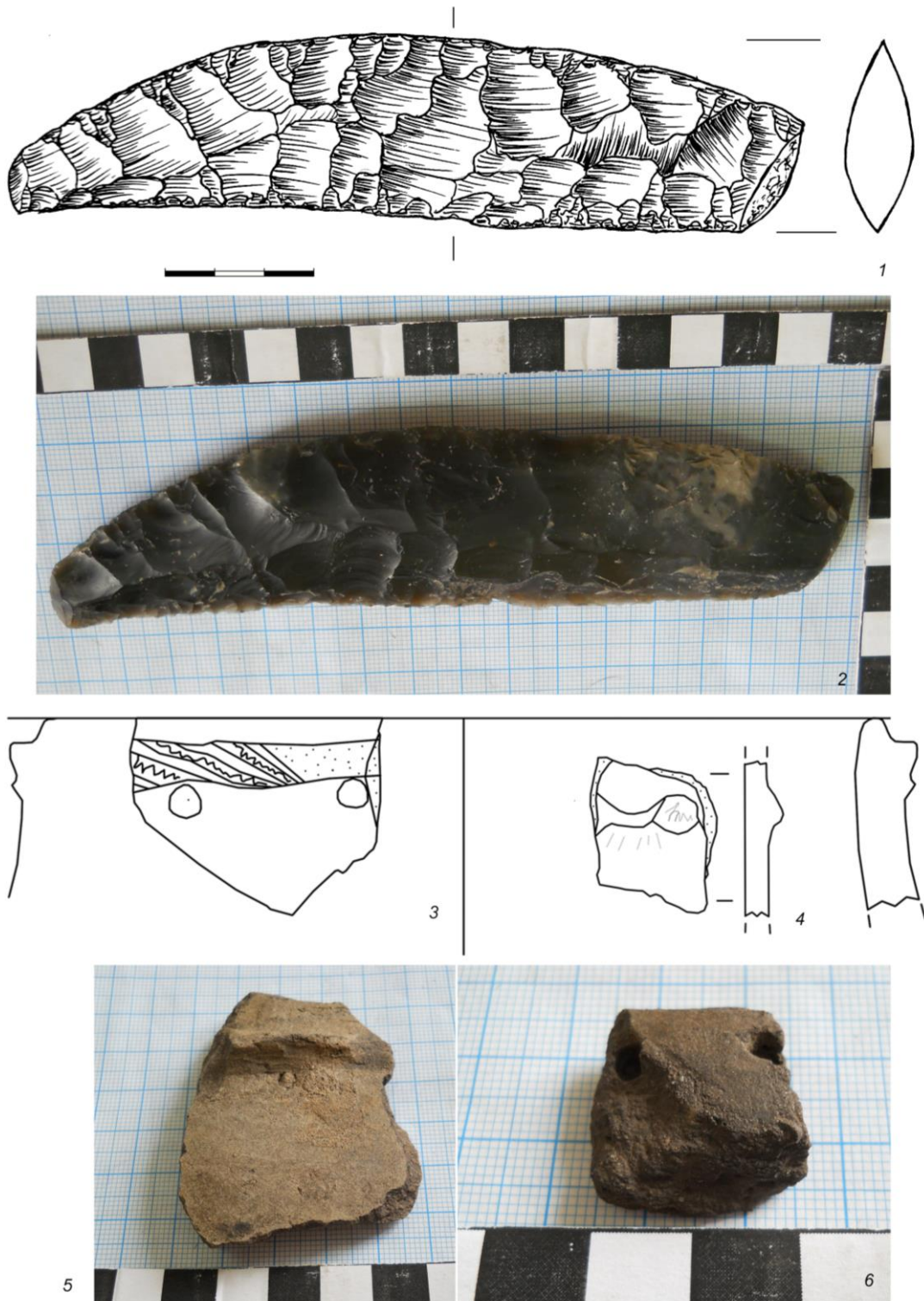

Рис. 10. Матеріали з досліджень городища Ланівці VI: 1, 2 – крем'яний серп; 3–6 – уламки кераміки (рис. В. Ільчишин (1–2), А. Чокан (3–6))

Fig. 10. Materials of researches of hill-fort Lanivtsi IV: 1, 2 – flint sickle; 3–6 – fragments of ceramic (fig. of V. Ilchyshyn (1–2), A. Chokan (3–6))

На пам'ятці **Андруга III** у 2014 р. проведено шурфування на місці виявлених місцевими жителями давніх поховань. Було підтверджене існування тут могильника тщинецько-комарівської культури, однак у шурфах траплялися й уламки посуду могилянської групи [Архів ТОКЮПІК].

Під час розвідок В. Ільчишина в 2005 р. біля с. Бриків локалізовано поселення **Бриків IV**, що датується ранньоскіфським часом і давньоруським періодом. Крім того, у Кременецькому музеї зберігається невелика колекція кераміки з цієї пам'ятки: вінця посудин із перлінками й насічками по краю, вінця миски та мініатюрний кубок (рис. 8, 1–6). У супровідній записці до матеріалів, яка опинилася в колекції музею, вказано, що кераміка скіфського часу разом із глиняною обмазкою, уламком зернотерки й кістками людини були знайдені 29 травня 1963 р. під час розвідки В. Воляника в ур. За Тополя біля с. Бриків. Дослідник відзначив, що керамічний матеріал із поселення представлений уламками ліпного посуду з домішкою піску й шамоту у глиняному тісті, товщиною стінок від 3–5 до 10–19 мм, доброго випалу та світло-коричневого кольору. Частина уламків орнаментована косими вдавленнями по краю вінця, перлинами під його краєм або штампованими насічками по валику. Рідше фіксуються защіпи по краю вінця, деякі уламки походять від невеликих посудин із вушками [Воляник, 1969, с. 2–3; Строць, 2006].

Поселення **Старий Тараж VI** розташоване в центральній частині однойменного села, на виступі лівого берега р. Іква. Під час досліджень 2015 р. виявлено уламки кераміки ранньоскіфського часу. Серед знахідок наявне вінце тюльпаноподібного горщика, декороване перлінками під краєм та наліпним пружком, який, як і край вінця, прикрашений нігтьовими вдавленнями [Ягодинська, Ільчишин, 2015; Архів ТОКЮПІК]. Також у Кременецькому краєзнавчому музеї зберігається глиняний мініатюрний кубок, знайдений у с. Старий Тараж (рис. 8, 7–8).

Цікаві, однак досі не опубліковані, матеріали походять із багатошарового поселення **Коновиця I**, розташованого неподалік с. Коновиця Шумського р-ну в ур. Корзун, на дюноподібному підвищенні лівого берега р. Кума – правої притоки р. Вілія. Пам'ятка виявлена в 2002 р. У 2003 р. її досліджувала М. Ягодинська, а 2010 р. – Валерій Самолюк.

У 2003 р. у стінці невеликого кар'єру була зроблена зачистка з фіксацією стратиграфії. Глибина культурного шару становить 1,6 м. Під час зачистки профілю розкрито споруду, в якій виявлено посуд скіфського часу. Крім того, у зачистці спостерігалось багато нашарувань, із яких походять фрагменти стінок і вінця ліпних горщиків, кістки, крем'яні відщепи, частина крем'яного серпа, частина ліпного горщика з фрагментом ручки (рис. 9) [Ягодинська, 2004, с. 7].

У 2010 р. В. Самолюк провів на пам'ятці масштабні розкопки, коротка інформація про які опублікована у збірнику «Археологічні дослідження в Україні в 2010 р». На площі 1 036 м² досліджено 18 об'єктів ранньоскіфського часу. Вони відносяться до трьох типів: округлі у плані ями з підбоям діаметром до 2 м; наземні споруди підквадратної форми, викладені брилами вапняку; скупчення кераміки або виробів із кременю. Кераміка представлена уламками горщиків, мисок і кубків, типових для ранньоскіфського часу форм, з орнаментом у вигляді перлинок. Також знайдено кілька біконічних пряслиць. Автор відзначає, що основний тип домішок у глині представлений шамотом. Вироби з кременю – цілими серпами та їх уламками, вістрями стріл і дротиків листоподібної форми. Також знайдено зернотерки з розтирачами й кістяну проколку. Матеріали ранньоскіфського часу автор відносить до пізнього етапу могилянської групи [Самолюк, 2011, с. 297].

У м. Ланівці відомо кілька різночасових пам'яток, на двох із яких (Ланівці III (розвідки В. Івановського) та Ланівці VI) виявлено матеріали ранньоскіфського часу. Пам'ятка **Ланівці VI** відома ще з початку ХХ ст. Це давньоруське городище, розташоване в ур. Замчисько в південно-західній частині міста, на пагорбі, утвореному виступом правого берега р. Буглівка. Наприкінці ХІХ ст. зруйноване під час будівництва фільварку. У квітні

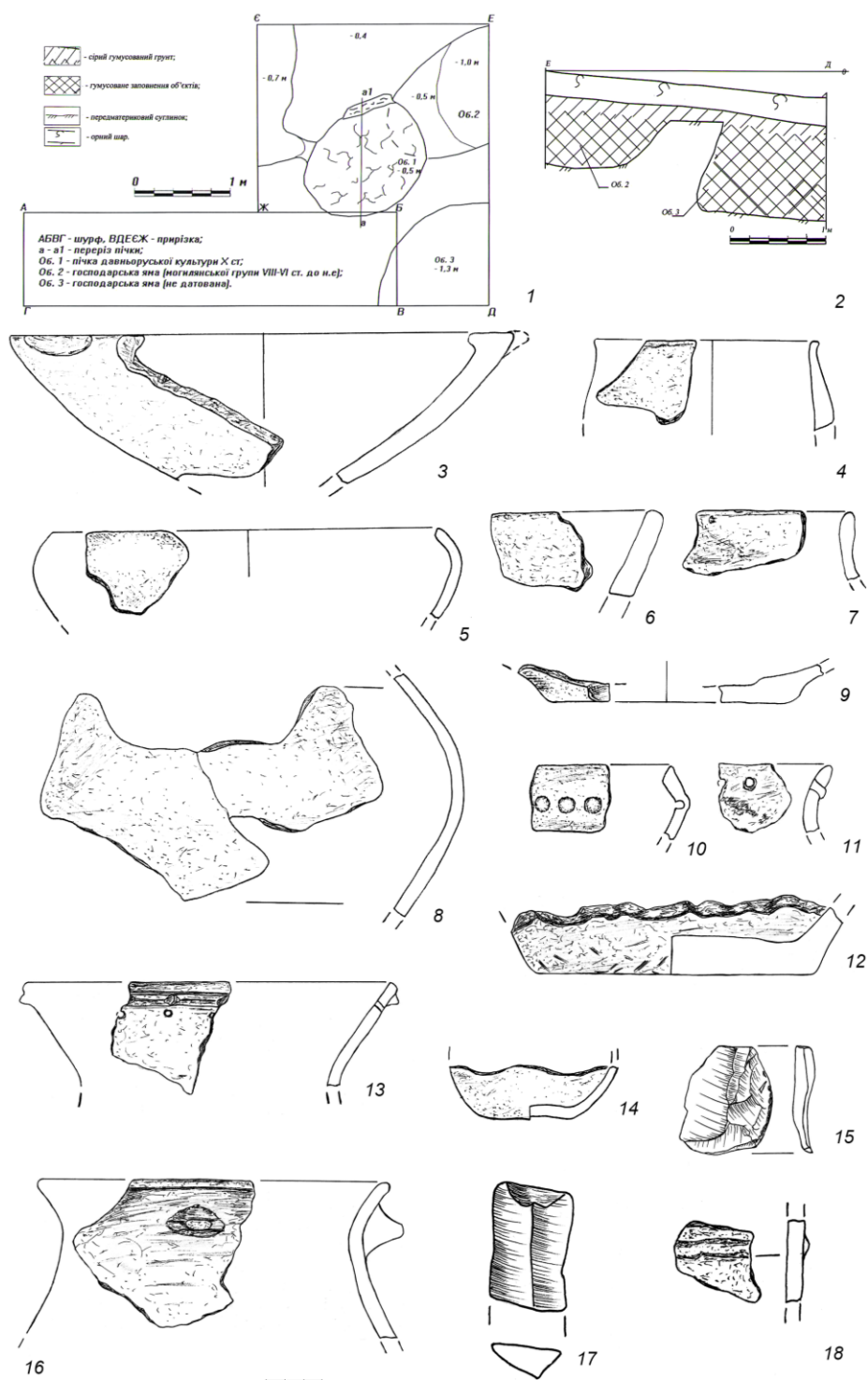

Рис. 11. Матеріали з поселення Кордишів II (1-16) та Кордишів III (17-18): 1, 2 – план і профіль об'єкта могилянської групи ранньоскіфського часу; 3-14, 16, 18 – фрагменти кераміки; 15, 17 – вироби з кременю (рис. В. Ільчишина)

Fig. 11. Material from the settlement Kordyshiv II 1-16) and Kordyshiv III (17-18): 1, 2 – plan and profile of the object of Mohylany group of Early Scythian time; 3-14, 16, 18 – fragments of ceramic; 15, 17 – flint artifacts (fig. of V. Ilchyshyn)

2011 р. пам'ятку дослідили співробітники Дочірнього підприємства «Подільська археологія» Державного підприємства «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України. На городищі було закладено дві траншеї загальною площею 10,5 м². У траншеї 2 на глибині 0,9 м знайдено крем'яний серп, а в культурному шарі трапляється керамічний матеріал ранньозалізного віку, представлений уламками стінок і вінець ліпних посудин коричневого або чорного забарвлення, з домішкою піску та шамоту у глині, прикрашених наскрізними отворами й наліпними валиками (рис. 10). Один уламок має чорно-коричневий колір стінок, зовні прикрашений наскрізними отворами [Строцький, 2011, рис. 4.33.1, 4.34.1; фото 4.79, 4.81].

Біля с. Онішківці з початку ХХ ст. відомі два городища й поселення давньоруського часу, обстеження на яких проводили Олександр Цинкаловський, Павло Раппопорт й Ігор Герета. Під час розкопок 2003 р. під керівництвом М. Ягодинської на городищі в ур. Замчисько (пам'ятка **Онішківці II**), на правому березі р. Кума, на передматериковому горизонті глибиною 2,8–3 м було зафіксовано чіткий шар світло-коричневого ґрунту з керамікою ранньоскіфського періоду (рис. 13, 21–25) [Ягодинська, 2004, с. 3].

У 2004 р. на городищі в ур. Городище (пам'ятка **Онішківці III**) було закладено два розкопи загальною площею 23,3 м². На підставі цих досліджень встановлено, що на ранньому етапі тут розташовувалося поселення скіфського часу, захищене неглибоким ровом. Шар цього періоду відзначається коричневим мішаним ґрунтом зі знахідками фрагментів ліпного посуду [Ягодинська, 2004, с. 4]. Артефакти ранньоскіфського часу представлені переважно уламками з темно-сірою зовнішньою поверхнею, чорними на зламі, глиняна маса яких містила домішки товченої ракушки. Фрагментів знайдено дуже мало – в основному стінки і лише одне вінце, із заокругленим та відхиленим назовні краєм. Уся подібна ліпна кераміка перебували на глибині нижче 1,25 м [Ягодинська, 2004, с. 4]. Орнамент на кераміці представлений наліпними пружками, розчленованими пальцевими вдавленнями, вертикальними й косими лініями, внутрішніми вдавленнями (рис. 13, 11–20).

Біля с. Кордишів на сьогодні відомо 14 пам'яток різних періодів: від палеоліту до княжої доби. На шести з них містяться, серед іншого, горизонти з матеріалами могилянської групи ранньоскіфського часу.

На поселенні **Кордишів II** у 2010 р. проведено шурфування, у результаті якого досліджено господарську яму овальної форми розміром 1,3×1,1 м і глибиною до 1 м нижче рівня денної поверхні. У заповненні ями знайдені фрагменти ліпної кераміки могилянської групи ранньозалізного віку [Строцький, 2010, с. 51]. Так і в 2011 р. під час шурфування на цій пам'ятці в культурному шарі зафіксовано кілька фрагментів кераміки могилянської групи з домішками шамоту в тесті, прикрашені наліпними пружками й наскрізними проколами, а також крем'яні знаряддя (рис. 11, 1–16) [Строцький, 2011, с. 85–88].

Більші за обсягом дослідження у 2013–2014 рр. проводили М. Ягодинська та В. Ільчишин на багатошаровому поселенні й могильнику **Кордишів VIII**, розташованому в західній частині ур. Замчище. В одному з об'єктів, розкритих у розвідковій траншеї 2013 р., – в господарській ямі (об'єкт № 2) – виявлено фрагменти ліпного посуду ранньоскіфського часу та крем'яний відбійник (рис. 12, А) [Ягодинська, Ільчишин, 2014, с. 7].

У 2014 р. у межах цієї пам'ятки було закладено ще два розкопи загальною площею 248 м². У середній частині траншеї 1, на глибині 0,5 м від рівня денної поверхні, зафіксовано іншу господарську яму з матеріалами могилянської групи ранньоскіфського часу (об'єкт № 3). Яма мала округлу форму діаметром 0,8 м і глибину 0,1 м. У гумусованому заповненні ями виявлено фрагмент верхньої частини ліпного горщика з наліпним пружком, прикрашеним пальцевими вдавленнями, й уламок вінця миски з орнаментом у вигляді перлинок, а також крем'яний скребок. Кераміка мала поверхню коричневого кольору та домішку шамоту у глиняній масі (рис. 12, Б). [Ягодинська, Ільчишин, 2015, с. 8, рис. 19]. У північній частині траншеї 1 виявлено залишки глинобитної пічки (об'єкт № 4), яка являла собою залишки пропаленого череня із

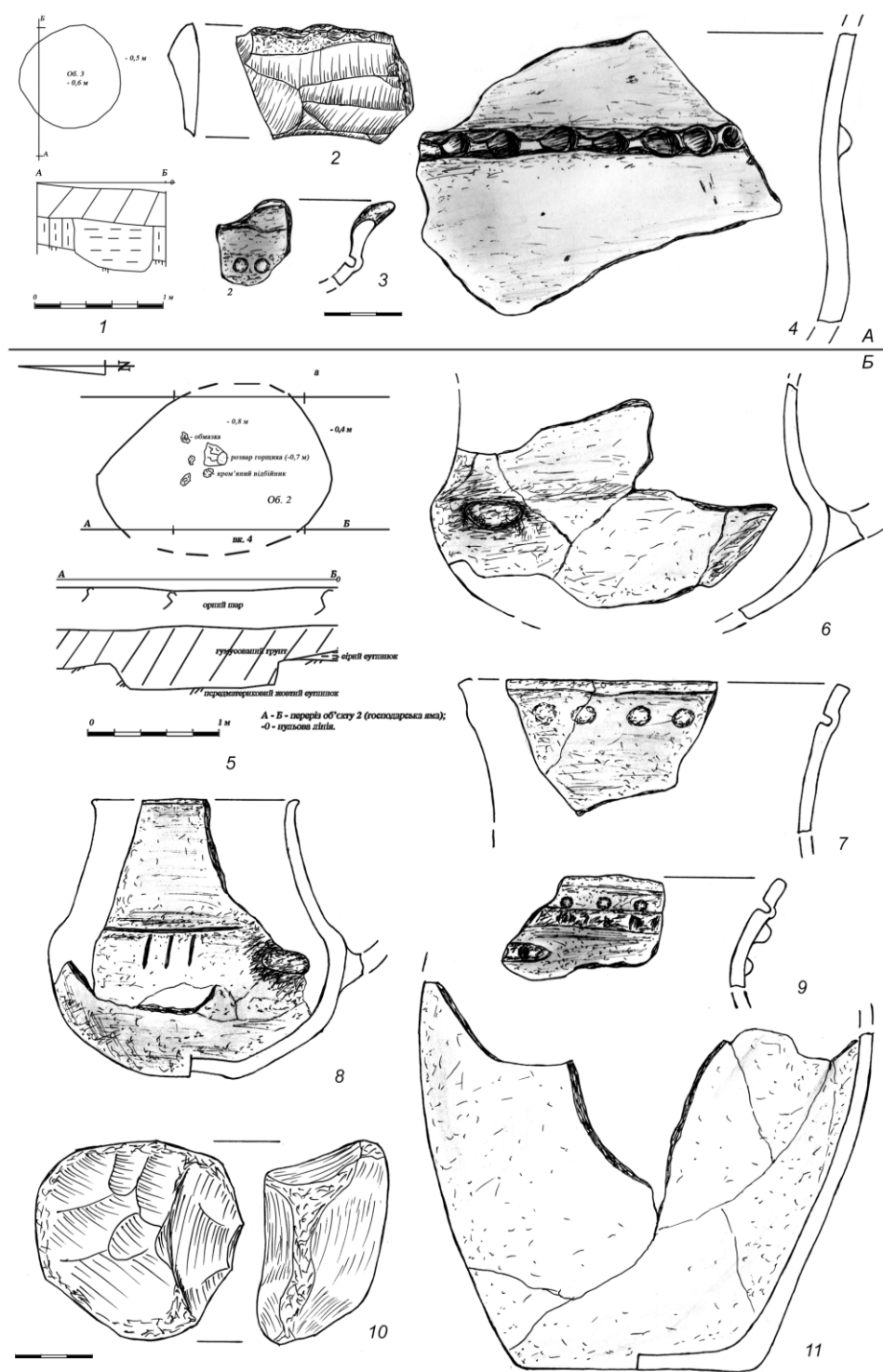

Рис. 12. Матеріали з поселення Кордишів VIII: А – план і знахідки з об'єкта 3: 1 – план і профіль об'єкта; 2 – крем'яний скребок; 3, 4 – уламки кераміки; Б – план і знахідки з об'єкта 2: 5 – план і профіль об'єкта; 6–9, 11 – уламки кераміки, 10 – крем'яний відбійник (рис. В. Ільчишина)

Fig. 12. Material from the settlement Kordyshiv VIII: A – plan and finds from the object 3: 1 – plan and profile of the object; 2 – flint scrapper; 3, 4 – fragments of ceramic; Б – plan and finds from the object 2: 5 – plan and profile of the object; 6–9, 11 – fragments of ceramic, 10 – flint hammerstone (fig. of V. Ilchyshyn)

завалом бані й шаром золи. Її форма підовальна, розміром 0,6×0,8 м і глибиною 0,3 м від рівня фіксації. У її заповненні виявлено дрібні фрагменти ліпної кераміки могильнянської групи. У прирізках до траншеї 1 в культурному шарі – уламок крем'яного серпа, ліпну кераміку ранньоскіфського часу – фрагменти вінець мисок й уламок стінки горщика.

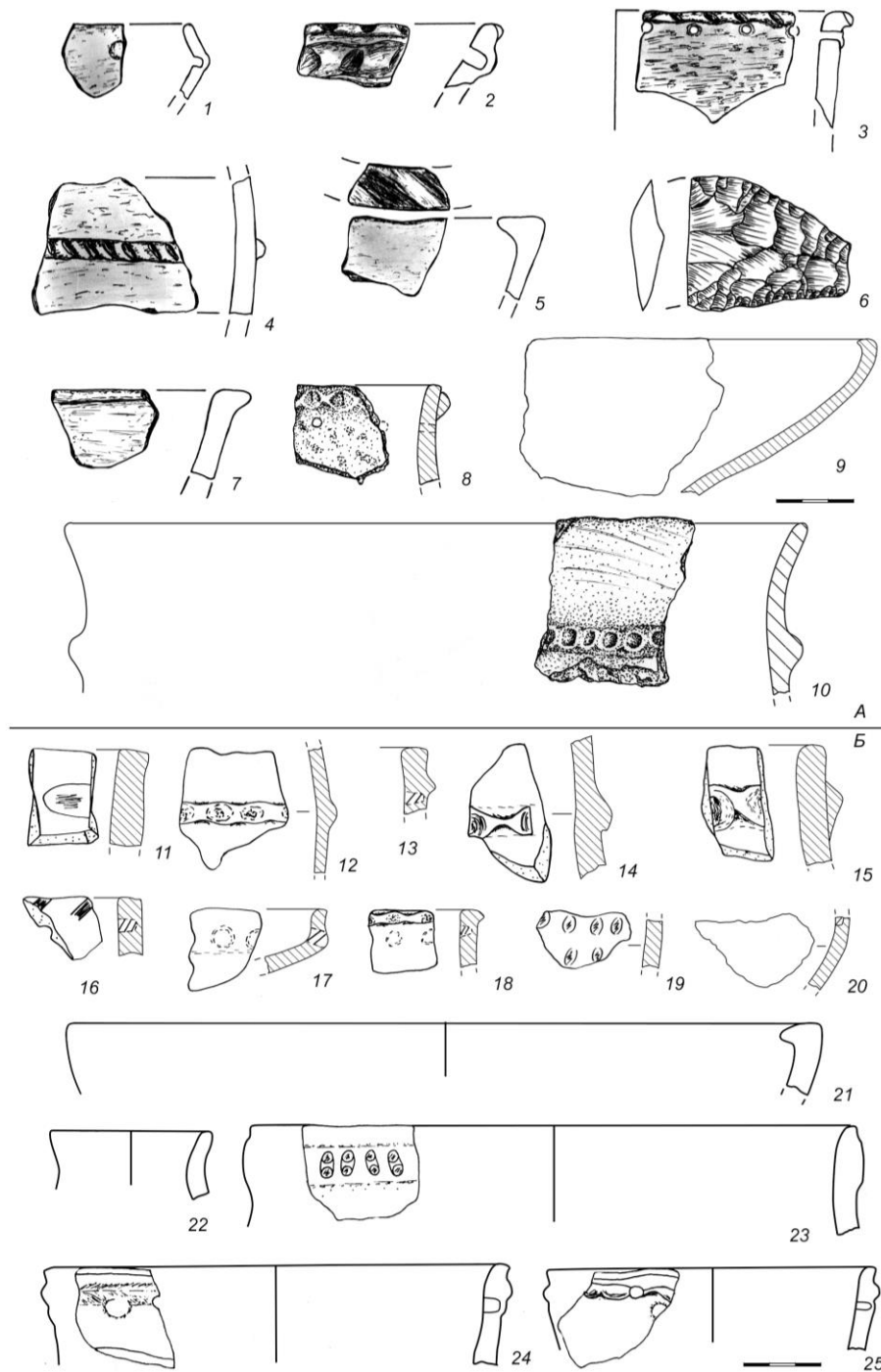

Рис. 13. Матеріали з поселень: А – біля с. Кордишів: 1-7 – Кордишів VIII; 8-9 – Кордишів X; Б – біля с. Онишківці; 11-20 – Онишківці III; 21-25 – Онишківці II (рис. В. Ільчишина (1-9); М. Ягодинської (10-25))
 Fig. 13. Material from the settlements: А – near Kordyshiv: 1-7 – Kordyshiv VIII; 8-9 – Kordyshiv X; Б – near Onyshkivtsi; 11-20 – Onyshkivtsi III; 21-25 – Onyshkivtsi II (fig. of V. Ilchyshyn (1-9); M. Yagodynska (10-25))

Кераміка виготовлена з глини з домішкою шамоту, поверхня коричневого кольору, оздоблена наліпними пружками з нігтьовими вдавленнями, насічками, перлінками та нігтьовими вдавленнями по краю вінця. Один уламок вінця має горизонтально зрізаний край із виступом посередині (рис. 13, 1–7).

Матеріали могилянської групи виявлено також під час розкопок багат шарового поселення **Кордишів Х**, головний горизонт якого складають старожитності княжої доби. Пам'ятка розташована в центральній частині села біля магазину. У розкопі 2016 р. було розкрито робочу камеру, що з'єднувалася з гончарною пічкою (об'єкт № 2). Нижче чорного гумусованого шару з мішаним керамічним комплексом, у заповненні камери, а також під час зачистки дна, траплялися фрагменти ліпних горщиків тшинецько-комарівської культури та могилянської групи. Остання представлена двома уламками вінець тюльпаноподібних горщиків та вінцем миски. Один горщик світло-жовтого кольору мав заглажену і місцями лощену зовнішню поверхню, домішку піску у глиняній масі та був прикрашений валиком із пальцевими вдавленнями. Другий відрізнявся розташуванням валика під самим зрізом вінця, наявністю наскрізних проколів і хрипуватою поверхнею. Миска з лощеною поверхню сіро-чорного кольору мала дещо загнуте всередину вінце. Також знайдено уламок стінки горщика з наліпним валиком та домішкою шамоту у глиняній масі (рис. 13, 8–10) [Ягодинська, Ільчишин, 2016, с. 6–7].

Окремі знахідки ліпного посуду і кременевих знарядь, що датуються ранньоскіфським часом, виявлено під час поверхневих обстежень на поселеннях **Кордишів І** [Строцький, 2010, с. 50], **Кордишів ІІІ** (рис. 11, 17–18) [Черкас 2010, с. 72–73] та **Кордишів ІІІІ** [Ягодинська, Ільчишин, 2016, с. 9].

Підсумовуючи археологічні дослідження в регіоні, треба зазначити, що нам вдалося скласти список відомих пам'яток могилянської групи ранньоскіфського періоду (додаток). На цей час відома 51 пам'ятка, де в більшій чи меншій кількості виявлено матеріали цього періоду. Вони концентруються переважно на територіях колишніх Кременецького й Шумського р-нів, у меншій кількості – в Лановецькому р-ні Тернопільської обл. (рис. 1; Архів ТОКІОПІК). Водночас на території північних районів Тернопільщини поки невідомо жодного могильника чи зольника, що відрізняє цю територіальну групу пам'яток від інших.

Абсолютну більшість матеріалів виявлено під час розвідок і представлено поодинокими фрагментами кераміки та кременевими виробами. Матеріали, отримані під час більш масштабних досліджень (Кременець І, Коновиця І, Антонівці І та ін.), введені до наукового обігу дуже фрагментарно. Потребують ретельної обробки колекції артефактів, що збереглися у фондах Кременецького та Шумського краєзнавчих музеїв, а також в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Пам'ятки могилянського типу дуже перспективні за умови планомірних досліджень і чекають свого дослідника.

Додаток

Перелік пам'яток могилянської групи Тернопільської обл.

1. Андруга ІІІ, Кременецький р-н. Поселення комарівсько-тшинецької культури, могилянської групи ранньоскіфського часу (МГ РСЧ) та княжої доби. Розташоване в центрі села, по правому березі р. Іква. Відкрили В. Ільчишин і М. Ягодинська в 2014 р. [Архів ТОКІОПІК].

2. Антонівці І, Шумський р-н. Комплекс із чотирьох городищ княжої доби з матеріалами МГ РСЧ. Розташований на південний схід від села, на верхів'ях гір Уніас, Лиса, Будники, на лівому березі р. Іловиця. Відомі з кінця ХІХ ст.; у 1988–1999 рр. розкопки проводив О. Гаврилук [Цинкаловський, 1984, с. 60; Гаврилук, 2010, с. 202–232].

3. Білокриниця ІV, Кременецький р-н. Поселення епохи мезоліту, МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване в ур. За Путью, на південний захід від села. Відкрив В. Савич у 1986 р. [Савич, 1986, с. 43].

4. Бриків IV, Шумський р-н. Поселення МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване на правому березі р. Кума, у центрі села. Відкрив В. Воляник у 1963 р., обстежив В. Ільчишин у 2005 р. [Воляник, 1969, с. 2–3; Архів ТОКЮПІК].

5. Гриньки II, Лановецький р-н. Поселення МГ РСЧ і черняхівської культури. Розташоване на лівому березі ставка, на мисоподібному виступі. Відкрив А. Буда в 2006 р. [Строць, 2006; Архів ТОКЮПІК].

6. Двірець II, Кременецький р-н. Поселення МГ РСЧ. Розташоване на підвищенні лівого берега ставу, в північній частині села. Відкрив В. Савич у 1987 р. [Савич, 1988, с. 34].

7. Дунаїв I, Кременецький р-н. Поселення МГ РСЧ. Розташоване в ур. Під Гострою, на правому березі р. Ікви. Відкрив В. Савич 1987 р. [Савич, 1988, с. 24].

8. Дунаїв II, Кременецький р-н. Поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ, черняхівської культури та княжої доби. Розташоване в південно-східній частині села, на лівому березі р. Ікви. Відкрив В. Савич 1987 р. [Савич, 1988, с. 24].

9. Дунаїв III, Кременецький р-н. Поселення лендельської культури, МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване в південно-східній частині села, на підвищенні лівого берега р. Ікви. Відкрив В. Савич 1987 р. [Савич, 1988, с. 24].

10. Жолоби I, Кременецький р-н. Городище княжої доби з матеріалами МГ РСЧ. Розташоване в ур. Каліївка, у південно-східній частині села. Відкрили В. Ільчишин і Б. Строць у 2015 р. [Архів ТОКЮПІК].

11. Коновиця I, Шумський р-н. Поселення трипільської культури, підкарпатської культури шнурової кераміки та МГ РСЧ. Розташоване в ур. Корзун, на дюні лівого берега р. Кума. Досліджували: В. Тилишак – у 2002 р., М. Ягодинська – в 2003 р. Розкопки В. Самолюка відбулися в 2010 р. [Ягодинська, 2004, с. 7; Самолюк, 2011, с. 297].

12. Кордишів I, Шумський р-н. Поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване в західних околицях села в ур. Замчисько, на мисі берега р. Вілія. Відоме з початку ХХ ст. У 2010 р. обстежили В. Ільчишин та А. Загородній [Строць, 2010, с. 49; Архів ТОКЮПІК].

13. Кордишів II, Шумський р-н. Поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване в західній околиці села на мисі лівого берега потічка. Досліджував в 90-ті роки ХХ ст. А. Лукашук, у 2011 р. – ОАСУ «Подільська археологія» [Строць, 2010, с. 51; 2011, с. 85–88].

14. Кордишів III, Шумський р-н. Поселення МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване в центрі села, на пагорбі. Виявили у 2010 р. А. Загородній, В. Черкас, В. Ільчишин [Черкас, 2010, с. 72–73; Архів ТОКЮПІК].

15. Кордишів VIII, Шумський р-н. Археологічний комплекс, що складається зі стоянки фінального палеоліту, поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ, княжої доби й могильника комарівсько-тшинецької культури. Розташований в ур. Замчище, на вершині пагорба. Досліджували в 2013–2014 рр. М. Ягодинська та В. Ільчишин [Ягодинська, Ільчишин, 2015, с. 8; Архів ТОКЮПІК].

16. Кордишів X, Шумський р-н. Поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ, черняхівської культури та княжої доби. Розташоване в центрі села, на правому березі р. Вілія. Досліджували М. Ягодинська та В. Ільчишин в 2016 р. [Ягодинська, Ільчишин, 2016, с. 6–7; Архів ТОКЮПІК].

17. Кордишів XII, Шумський р-н. Поселення МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване в південно-західній частині села, на мисі правого берега р. Вілія. Відкрили в 2016 р. В. Ільчишин та З. Ільчишин. [Ягодинська, Ільчишин, 2016, с. 9; Архів ТОКЮПІК].

18. Кременець I (Кременець-Куличівка), Кременецький р-н. Стоянка пізнього палеоліту та поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ. Розташоване в ур. Гора Куличівка. Відомо з початку ХХ ст., досліджував В. Савич у 1968–1989 рр. [Цинкаловський, 1984, с. 381; Коропецький, 2005, Савич, 1968–1989].

19. Кременець II, Кременецький р-н. Стоянка та поселення пізнього палеоліту та МГ РСЧ. Розташоване на мисі г. Дівочі скелі, в південно-західній частині міста. Відкрив О. Цинкаловський у 1937 р., обстежив В. Савич 1987 р. [Савич, 1986, с. 20].

20. Кременець VI, Кременецький р-н. Поселення МГ РСЧ. Розташоване в ур. Гора Черча. Відкрив 1986 р. В. Савич [Савич, 1986, с. 34].

21. Кременець VIII, Кременецький р-н. Поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване в ур. Гора Куличівка, у західній частині міста, у верхній частині гори. Відкрив 1986 р. В. Савич [Савич, 1986, с. 28–32].

22. Кременець IX, Кременецький р-н. Поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване в ур. Передмістя, на мисовидному виступі. Відкрив 1986 р. В. Савич [Савич, 1986, с. 33–34].

23. Кременець XI, Кременецький р-н. Поселення МГ РСЧ, городище княжої доби й замчище XIV–XVI ст. Розташоване в ур. Гора Бона. Досліджували М. Островський, П. Раппопорт у 1960-х роках. У 1973–1975 рр. – розкопки О. Пламєницької, в 1981–1986 рр. – В. Савич [Савич, 1986, с. 32–33].

24. Куликів II, Кременецький р-н. Могильник, виявлений 1937 р. У печері на г. Лиса Гора або Маслити. Знайдено людські скелети й посуд МГ РСЧ. Матеріали частково збереглися у Кременецькому музеї [Сункаловський, 1961, с. 99–100, tabl. XIII].

25. Кутянка V, Шумський р-н. Поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ. Розташоване на північний схід від села, на схилі мису. Відкрили М. Бігус і В. Ільчишин 2006 р. [Строць, 2006; Архів ТОКІОПІК].

26. Ланівці III, Лановецький р-н. Стоянка пізнього палеоліту та поселення трипільської, городоцько-здовбицької культур, МГ РСЧ, черняхівської культури та княжої доби. Розташоване у східній частині селища, в ур. Левада, на правому березі р. Жердь. Відкрив 1988 р. В. Івановський [Івановський, 1989, с. 6].

27. Ланівці VI, Лановецький р-н. Поселення МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване в південно-західній частині міста, на пагорбі правого берега р. Буглівка в ур. Замчисько. Відкрите на початку ХХ ст. У 2011 р. – розкопки ОАСУ «Подільська археологія» [Строць, 2011, с. 39–42; Архів ТОКІОПІК].

28. Лози, Збаразький р-н. Імовірно поселення висоцької культури. У Кременецькому музеї зберігаються посудини, які можна віднести до МГ РСЧ [Сункаловський, 1961, с. 100].

29. Нападівка I, Лановецький р-н. Поселення МГ РСЧ. Розташоване в ур. Киптиха, на північ від села. Виявили М. Бандрівський і М. Пелещишин у 1990 р. [Бандрівський, 1993, с. 60, Пелещишин, 1990, с. 24].

30. Новий Кокорів VI, Кременецький р-н. Поселення лендельської культури, МГ РСЧ і княжої доби, розташоване в ур. Підлісок, по правому березі р. Іква, на схід від мосту на східному схилі мису, утвореному вигином річки. Відкрив 1987 р. В. Савич, у 2013 р. обстеження проводили А. Загородній та М. Бігус [Савич, 1988, с. 31; Архів ТОКІОПІК].

31. Новостав I, Шумський р-н. Поселення комарівсько-тшинецької, висоцької культур, МГ РСЧ і Лука-райковецької культури. Розташоване в ур. Лиса Гора. Відкрив 1940 р. О. Цинкаловський, дослідження в 2007 р. проводив В. Ільчишин [Строць, 2007; Архів ТОКІОПІК].

32. Обич I, Шумський р-н. Поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ, черняхівської культури та княжої доби. Розташоване за 1 км на північний схід від церкви, на північному березі ставка. Відкрила 2004 р. М. Ягодинська [Строць, 2004; Архів ТОКІОПІК].

33. Обич II, Шумський р-н. Поселення МГ РСЧ і черняхівської культури. Розташоване на правому березі струмка, за 200 м на північ від церкви. Відкрили й досліджували 2004 р. Б. Строць і М. Ягодинська [Строць, 2004; Архів ТОКІОПІК].

34. Онишківці II, Шумський р-н. Археологічний комплекс, що складається зі стоянки пізнього палеоліту, поселення культур трипільської, лендельської, кулястих амфор, підкарпатської культури шнурової кераміки, МГ РСЧ і городища княжої доби. Розташований в ур. Замчисько, на правому березі р. Кума. Досліджував у 1930-ті роки О. Цинкаловський, в 1961 р. – П. Раппопорт, у 1975 р. – І. Герета, в 2003 р. – М. Ягодинська [Ягодинська, 2004, с. 3; Архів ТОКІОПІК].

35. Онишківці III, Шумський р-н. Поселення МГ РСЧ та городище княжої доби. Розташоване на правому березі р. Куми, в ур. Городище. Відоме з 30-х років ХХ ст., у 2003–2004 рр. досліджувала М. Ягодинська [Ягодинська, 2004, с. 4; Архів ТОКІОПІК].

36. Попівці I, Кременецький р-н. Стоянка пізнього палеоліту й поселення МГ РСЧ та княжої доби. Розташоване в південно-західній околиці села, на правому березі р. Ікви. Відкрив 1987 р. В. Савич [Савич, 1988, с. 30].

37. Попівці II, Кременецький р-н. Поселення підкарпатської культури шнурової кераміки, комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване у східній частині села, в ур. Загадка на південному схилі мису. Відкрив 1987 р. В. Савич [Савич, 1988, с. 29].

38. Рудка I, Кременецький р-н. Стоянка пізнього палеоліту та поселення МГ РСЧ. Розташоване в ур. Кошара. Відкрив В. Савич 1977 р. [Савич, 1978, с. 383].

39. Савчинці II, Кременецький р-н. Поселення тшинецько-комарівської культури, МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване на мисоподібному схилі лівого берега р. Іква, при північній частині хут. Крикуни. Відкрив В. Савич 1987 р. [Савич, 1988, с. 25–26].

40. Сапанів III, Кременецький р-н. Мезолітична стоянка та поселення МГ РСЧ. Розташоване на південний захід від села в ур. Вересіївка, на лівому березі р. Іква. Досліджували: в 1924 р. – Я. Брик, 1986 р. – В. Савич [Цинкаловський, 1986, с. 338–339; Sunkalowski, 1961, s. 91, tabl. IX, Савич, 1986, с. 38–39].

41. Снігурівка I, Лановецький р-н. Стоянка пізнього палеоліту та поселення трипільської, комарівсько-тшинецької культур і МГ РСЧ. Розташоване в ур. Горошки, на північній околиці села, на правому березі р. Горині. Відкрив В. Івановський 1988 р. [Івановський, 1989, с. 9–10].

42. Снігурівка II, Лановецький р-н. Поселення МГ РСЧ. Розташоване в південно-західній околиці села, на I–II терасах лівого берега р. Горині, на схилі пагорба. Відкрив В. Ільчишин 2005 р. [Архів ТОКІОПІК].

43. Старий Тараж VI, Кременецький р-н. Поселення МГ РСЧ. Розташоване в центральній частині села, на мисі, утвореному правим бортом балки і лівим берегом р. Іква. Досліджували в 2015 р. Б. Строць, М. Ягодинська, В. Ільчишин [Ягодинська, Ільчишин, 2015; Архів ТОКІОПІК].

44. Сураж IV, Шумський р-н. Поселення пізнього палеоліту, культури шнурової кераміки, бабинської, комарівсько-тшинецької культур, МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване в південно-західній околиці села, у південно-східній частині великого мису лівого берега р. Вілія. Відкрили М. Бігус і В. Ільчишин 2006 р. [Строць, 2006; Архів ТОКІОПІК].

45. Сураж V, Шумський р-н. Поселення доби мезоліту та МГ РСЧ. Розташоване на високому обривистому лівому березі р. Вілія, за 300 м на південний захід від церкви. Відкрили М. Бігус і В. Ільчишин 2006 р. [Строць, 2006; Архів ТОКІОПІК].

46. Сураж VI, Шумський р-н. Поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване в центрі села, за 200 м на південний захід від церкви, на мисі правого борта глибокої балки. Відкрили М. Бігус і В. Ільчишин 2006 р. [Строць, 2006; Архів ТОКІОПІК].

47. Сураж IX, Шумський р-н. Поселення лендельської, комарівсько-тшинецької культур, МГ РСЧ і княжої доби. Розташоване на північно-східній околиці села, на вершині дюни, по лівому березі р. Вілія. Відкрили М. Бігус і В. Ільчишин 2006 р. [Строць, 2006; Архів ТОКІОПІК].

48. Сураж X, Шумський р-н. Поселення МГ РСЧ. Розташоване в центрі села, на правому березі р. Вілія, на мисі в заплаві. Відкрили М. Бігус і В. Ільчишин у 2006 р. [Строць, 2006; Архів ТОКІОПІК].

49. Цеценівка I, Шумський р-н. Поселення МГ РСЧ. Розташоване в західній частині села на схилі гори лівого берега р. Вілія. Відкрив В. Савич 1977 р. [Савич, 1978, с. 383].

50. Чайчинці I, Лановецький р-н. Поселення МГ РСЧ. Розташоване в північно-східній околиці села, на лівому березі річки. Відкрив В. Ільчишин 2005 р. [Архів ТОКІОПІК].

51. Шумськ VIII, Шумський р-н. Поселення комарівсько-тшинецької культури, МГ РСЧ, Лука-Райковецької культури та княжої доби. Розташоване на північній околиці міста, на лівому березі р. Вілія. Відкрив М. Бігус 2014 р. [Архів ТОКІОПІК].

ЛІТЕРАТУРА

Архів ТОКІОПІК – Архів Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини. Тернопіль, вул. Київська, 3а. e-mail: tokiopik2@gmail.com

Бандрівський, М. (1993). Матеріали ранньозалізного віку із Західного Поділля. *Studia Archaeologia*, 3. 58–62.

Гаврилюк, О. (2010). Давньоруський археологічний комплекс X–XIII ст. поблизу села Антонівці Шумського району Тернопільської області. *Археологічні студії*, 4. 202–237.

Коропецький, Р. (2005). Пам'ятка Кременець I у дослідженнях В. Савича (1968–1989 рр.). *Археологічні дослідження Львівського університету*, 8. 237–264.

Крушельницька, Л. (1974). Пам'ятки могилянського типу. *Археологія*, 13. 11–24.

Крушельницька, Л. (1976). *Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза*. Київ.

Крушельницька, Л. (1984). *Звіт про польові дослідження Косівської і Надвірнянської госпдогвірних експедицій в Івано-Франківській області у 1984 році*. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України.

Крушельницька, Л. (1993). Нові пам'ятки культури Гава-Голігради. *Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті* (С. 56–122). Київ.

Пелешишин, М. (1990) *Звіт про виконання госпдогвірної теми Тд 66-90 «Вивчення археологічних пам'яток на трасі газопроводу Ямал – Західний кордон СРСР на території Української РСР за період з 1.05 по 31.12.1990 р. (Тернопільська область)*. Науковий архів Науково-дослідного центру «Рятівна археологічна служба» Інституту археології Національної академії наук України.

Савич, В. (1968). *Звіт про роботу Тернопільського загону палеолітичної експедиції за 1968 рік*. Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Савич, В. (1969а). *Звіт про роботу подільської палеолітичної експедиції за 1969 рік*. Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Савич, В. (1969б). Исследование позднепалеолитической стоянки Куличивка. *Археологические открытия 1968 г.*, 262–263.

Савич, В. (1970). *Звіт про роботу подільської палеолітичної експедиції за 1970 рік*. Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Савич, В. (1971). Исследования Подольской палеолитической экспедиции. *Археологические открытия 1970 года*, 231.

Савич, В. (1972а). *Звіт про роботу подільської палеолітичної експедиції за 1972 рік*. Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Савич, В. (1972б). Исследования Подольской палеолитической экспедиции. *Археологические открытия 1971 года*. 312.

Савич, В. (1973). Раскопки на горе Куличивка в г. Кременец. *Археологические открытия 1972 года*, 329–330.

Савич, В. (1974). Раскопки многослойного памятника в г. Кременце. *Археологические открытия 1973 года*. 338–339.

Савич, В. (1975). Раскопки на горе Куличивка в г. Кременец. *Археологические открытия 1974 года*. 349–350.

Савич, В. (1976). *Звіт про роботу Подільського палеолітичного загону Карпато-Волинської експедиції за 1976 рік*. Архів Відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича.

Савич, В. (1977а). *Звіт про роботу Подільського палеолітичного загону Волино-Подільської експедиції за 1977 рік*. Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Савич, В. (1977б). Раскопки на Куличивке в г. Кременец. *Археологические открытия 1976 года*. 366–367.

Савич, В. (1978). Раскопки Куличивки в г. Кременец. *Археологические открытия 1977 года*. 382.

Савич, В. (1979а). Исследование многослойного памятника Куличивка. *Археологические открытия 1978 года*. 399–400.

Савич, В. (1979б). *Звіт про роботу Подільського палеолітичного загону Волино-Подільської археологічної експедиції за 1979 рік*. Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Савич, В. (1981). *Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції в м. Кременці Тернопільської обл. за 1981 рік*. Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Савич, В. (1982). *Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції в м. Кременці Тернопільської обл. та новобудівної Перемишлянської експедиції в с. Липівці Львівської області за 1982 рік*. Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Савич, В. (1985). *Звіт про роботу Волино-Подільської експедиції за 1984–1985 рр.* Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Савич, В. (1986). *Звіт про роботу Тернопільської госпдогвірної обласної археологічної експедиції у 1986 році*. Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Савич, В. (1987). *Звіт про роботу Тернопільської госпдогвірної археологічної експедиції у 1987 р.* Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Савич, В. (1989). *Звіт про роботу Волино-Подільської бюджетної експедиції ІСН АН УРСР у 1989 р.* Науковий архів відділу археології Інституту українознавства Національної академії наук України.

Самолук, В. (2011). Багатошарове поселення Коновиця 1 у Шумському р-ні Тернопільської обл. *Археологічні дослідження в Україні – 2010*. 297.

Смишко, М. (1957). Погребения раннежелезного века в с. Могиляны, Ровенской области. *Краткие сообщения Института археологии УССР*, 7, 54–57.

Строцьень, Б. (2005). *Звіт про пам'яткоохоронні дослідження на Тернопільщині у 2004 р.* Архів ТОКІОПІК.

Строцьень, Б. (2006). *Звіт про пам'яткоохоронні дослідження (шурфування) в історичних частинах міст Тернопільської обл. та розвідки на території Тернопільської обл.* Архів ТОКІОПІК.

Строцьень, Б. (2007). *Звіт про пам'яткоохоронні дослідження (шурфування) в історичних частинах міст Тернопільської області та розвідки на території Тернопільської обл. (2007 р.)*. Архів ТОКІОПІК.

Строцьень, Б. (2010). *Звіт про пам'яткоохоронні дослідження (шурфування) в історичних частинах міст Тернопільської області та розвідки на територіях Тернопільської області у 2010 році (витяг, с. Кордишів Шумського р-ну)*. Архів ТОКІОПІК.

Строцьень, Б. (2011). *Звіт про пам'яткоохоронні дослідження в історичних частинах міст та на пам'ятках археології Тернопільської області та розвідки на території Тернопільської області у 2011 році*. Архів ТОКІОПІК.

Цинкаловський, О. (1984). *Стара Волинь і Волинське Полісся. Ancient Volyn and Volynian Polissia: (краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року: [в 2 т.], 1.*

Черкас, В. (2010). *Звіт про археологічні розвідки на території Кременецького та Шумського районів Тернопільської області у 2010 році*. Архів ТОКІОПІК.

Ягодинська, М. (2004). *Звіт про археологічні дослідження давньоруських городищ біля с. Онишківці Шумського р-ну, урочище Городище та м. Теревовля, урочище Замкова Гора в 2004 р.* Архів ТОКІОПІК.

Ягодинська, М., Ільчишин, В. (2014). *Звіт про пам'яткоохоронні дослідження на пам'ятці археології Кордишів I та Кордишів VIII біля с. Кордишів Шумського району Тернопільської області та розвідки в Шумському р-ні (2014 р.)*. Архів ТОКІОПІК.

Ягодинська, М., Ільчишин, В. (2016). *Звіт про пам'яткоохоронні дослідження на пам'ятці археології Кордишів Х в с. Кордишів Шумського району Тернопільської області*. Архів ТОКІОПІК.

Synkałowski, A. (1961). *Materiały do pradziejów Wołynja i Polesia Wołyńskiego*. Warszawa.

REFERENCES

Arkhiv TOKIOPIK – Arkhiv Ternopilskoho oblasnoho tsentru okhorony ta naukovykh doslidzhen pamiatok kulturnoi spadshchyny. Ternopil, vul. Kyivska, 3a. e-mail: tokiopik2@gmail.com

Bandrivskiy, M. (1993). Materialy rannozaliznoho viku iz Zakhidnoho Podillia. *Studia Archaeologia*, 3, 58–62 (in Ukrainian).

Havryliuk, O. (2010). Davnoruskyi arkeolohichniy kompleks X-XIII st. poblyzu sela Antonivtsi Shumskoho raionu Ternopilskoi oblasti. *Arkheolohichni studii*, 4. 202–237 (in Ukrainian).

Koropetskyi, R. (2005). Pamiatka Kremenets I u doslidzhenniakh V. Savycha (1968–1989 rr.). *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 8. 237–264 (in Ukrainian).

Krushelnytska, L. (1974). Pamiatky mohylianskoho typu. *Arkheolohiia*, 13. 11–24 (in Ukrainian).

Krushelnytska, L. (1976). *Pivnichne Prykarpattia i Zakhidna Volyn za doby rannoho zaliza*. Kyiv (in Ukrainian).

Krushelnytska, L. (1984) *Zvit pro polovi doslidzhennia Kosivskoi i Nadvirnianskoi hospdohovirnykh ekspedytsii v Ivano-Frankivskii oblasti u 1984 rotsi*. Naukovyi arkhiv Instytutu arkeolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Krushelnytska, L. (1993). Novi pamiatky kultury Gava-Holihryady. *Pamiatky halshtatskoho periodu v mezhyrichchi Visly, Dnistra i Prypiati* (S. 56–122). Kyiv (in Ukrainian).

Peleshchyshyn, M. (1990). *Zvit pro vykonannia hospdohovirnoi temy Td 66-90 «Vyvchennia arkeolohichnykh pamiatok na trasi hazoprovodu Yamal – Zakhidnyi kordon SRSR na terytorii Ukrainskoi RSR za period z 1.05 po 31.12.1990 r. (Ternopilska oblast)*. Naukovyi arkhiv Naukovo-doslidnoho tsentru «Riativna arkeolohichna sluzhba» Instytutu arkeolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savych, V. (1968). *Zvit pro robotu Ternopilskoho zahonu paleolitychnoi ekspedytsii za 1968 rik*. Naukovyi arkhiv viddilu arkeolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savych, V. (1969a). *Zvit pro robotu podilskoi paleolitychnoi ekspedytsii za 1969 rik*. Naukovyi arkhiv viddilu arkeolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savich, V. (1969b). Issledovanie pozdnepaleoliticheskoy stoyanki Kulychivka. *Arkheolohycheskye otkry'tiya 1968 goda*, 262–263 (in Russian).

Savych, V. (1970). *Zvit pro robotu podilskoi paleolitychnoi ekspedytsii za 1970 rik*. Naukovyi arkhiv viddilu arkeolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savich, V. (1971). Issledovaniya Podol'skoy paleoliticheskoy e'kspeditsii. *Arkheolohycheskye otkry'tiya 1970 goda*, 231 (in Russian).

Savych, V. (1972a). *Zvit pro robotu podilskoi paleolitychnoi ekspedytsii za 1972 rik*. Naukovyi arkhiv viddilu arkeolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savych, V. (1972b). Yssledovaniya Podolskoi paleolitycheskoi ekspedytsii. *Arkheolohycheskye otkry'tiya 1971 goda*. 312 (in Russian).

Savych, V. (1973). Raskopky na gore Kuly' chivka v g. Kremenets. *Arkheolohycheskye otkry'tiya 1972 goda*, 329–330 (in Russian).

Savych, V. (1974). Raskopky mnogoslainogo pamiatnyka v g. Kremence. *Arkheolohycheskye otkry'tiya 1973 goda*. 338–339 (in Russian).

Savich, V. (1975). Raskopki na gore Kuly' chivka v g. Kremenez. *Arkheolohycheskye otkry'tiya 1974 goda*. 349–350 (in Russian).

Savych, V. (1976). *Zvit pro robotu Podilskoho paleolitychnoho zahonu Karpato-Volynskoi ekspedytsii za 1976 rik*. Arkhiv Viddilu arkeolohii Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha (in Ukrainian).

Savych, V. (1977a). *Zvit pro robotu Podilskoho paleolitychnoho zahonu Volyno-Podilskoi ekspedytsii za 1977 rik*. Naukovyi arkhiv viddilu arkeolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savich, V. (1977b). Raskopki na Kuly' chivke v g. Kremenez. *Arkheolohycheskye otkry'tiya 1976 goda*. 366–367 (in Russian).

Savich, V. (1978). Raskopki Kuly' chivki v g. Kremenez. *Arkheolohycheskye otkry'tiya 1977 goda*. 382 (in Russian).

Savich, V. (1979a). Issledovanie mnogoslajnogo pamyatnika Kuly' chivka. *Arkheolohycheskye otkry'tiya 1978 goda*. 399–400 (in Russian).

Savych, V. (1979b). *Zvit pro robotu Podilskoho paleolitychnoho zahonu Volyno-Podilskoi arkeolohichnoi ekspedytsii za 1979 rik*. Naukovyi arkhiv viddilu arkeolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savych, V. (1981). *Zvit pro robotu Volyno-Podilskoi ekspedytsii v m. Kremetsi Ternopilskoi obl. za 1981 rik.* Naukovyi arkhiv viddilu arkheolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savych, V. (1982). *Zvit pro robotu Volyno-Podilskoi ekspedytsii v m. Kremetsi Ternopilskoi obl. ta novobudivnoi Peremyshlianskoi ekspedytsii v s. Lypivtsi Lvivskoi oblasti za 1982 rik.* Naukovyi arkhiv viddilu arkheolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savych, V. (1985). *Zvit pro robotu Volyno-Podilskoi ekspedytsii za 1984–1985 rr.* Naukovyi arkhiv viddilu arkheolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savych, V. (1986). *Zvit pro robotu Ternopilskoi hospdohovirnoi oblasnoi arkheolohichnoi ekspedytsii u 1986 rotsi.* Naukovyi arkhiv viddilu arkheolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savych, V. (1987). *Zvit pro robotu Ternopilskoi hospdohovirnoi arkheolohichnoi ekspedytsii u 1987 r.* Naukovyi arkhiv viddilu arkheolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Savych, V. (1989). *Zvit pro robotu Volyno-Podilskoi biudzhetnoi ekspedytsii ISN AN URSSR u 1989 r.* Naukovyi arkhiv viddilu arkheolohii Instytutu ukrainoznavstva Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (in Ukrainian).

Samoliuk, V. (2011). Bahatosharove poselennia Konovytsia 1 u Shumskom r-ni Ternopilskoi obl. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini – 2010.* 297 (in Ukrainian).

Smishko, M. (1957). Pogrebeniya rannezhelznogo veka v s. Mogilyany', Rovenskoj oblasti. *Kratkie soobshheniya Instituta arkheolohii USSR, 7,* 54–57 (in Russian).

Strotsen, B. (2005). *Zvit pro pamiatkookhoronni doslidzhennia na Ternopilshchyni u 2004 r.* Arkhiv TOKIOPIK (in Ukrainian).

Strotsen, B. (2006). *Zvit pro pamiatkookhoronni doslidzhennia (shurfuvannia) v istorychnykh chastynakh mist Ternopilskoi obl. ta rozvidky na terytorii Ternopilskoi obl.* Arkhiv TOKIOPIK (in Ukrainian).

Strotsen, B. (2007). *Zvit pro pamiatkookhoronni doslidzhennia (shurfuvannia) v istorychnykh chastynakh mist Ternopilskoi oblasti ta rozvidky na terytorii Ternopilskoi obl. (2007 r.).* Arkhiv TOKIOPIK (in Ukrainian).

Strotsen, B. (2010). *Zvit pro pamiatkookhoronni doslidzhennia (shurfuvannia) v istorychnykh chastynakh mist Ternopilskoi oblasti ta rozvidky na terytorii Ternopilskoi oblasti u 2010 rotsi (vytiah, s. Kordyshiv Shumskoho r-nu).* Arkhiv TOKIOPIK (in Ukrainian).

Strotsen, B. (2011). *Zvit pro pamiatkookhoronni doslidzhennia v istorychnykh chastynakh mist ta na pamiatkakh arkheolohii Ternopilskoi oblasti ta rozvidky na terytorii Ternopilskoi oblasti u 2011 rotsi.* Arkhiv TOKIOPIK (in Ukrainian).

Tsynkalovskyi, O. (1984), *Stara Volyn i Volynske Polissia. Ancient Volyn and Volynian Polissia: (kraieznavchyi slovnyk – vid naidavnishykh chasiv do 1914 roku: [v 2 t.], 1* (in Ukrainian).

Cherkas, V. (2010) *Zvit pro arkheolohichni rozvidky na terytorii Kremenetskoho ta Shumskoho raioniv Ternopilskoi oblasti u 2010 rotsi.* Arkhiv TOKIOPIK (in Ukrainian).

Yahodynska, M. (2004). *Zvit pro arkheolohichni doslidzhennia davnoruskykh horodyshch bilia s. Onyshkivtsi Shumskoho r-nu, urochyshe Horodyshche ta m. Terebovlia, urochyshe Zamkova Hora v 2004 r.* Arkhiv TOKIOPIK (in Ukrainian).

Yahodynska, M., & Ilchysyn, V. (2014). *Zvit pro pamiatkookhoronni doslidzhennia na pamiattsi arkheolohii Kordyshiv I ta Kordyshiv VIII bilia s. Kordyshiv Shumskoho raionu Ternopilskoi oblasti ta rozvidky v Shumskom r-ni (2014 r.).* Arkhiv TOKIOPIK (in Ukrainian).

Yahodynska, M., & Ilchysyn, V. (2016). *Zvit pro pamiatkookhoronni doslidzhennia na pamiattsi arkheolohii Kordyshiv X v s. Kordyshiv Shumskoho raionu Ternopilskoi oblasti.* Arkhiv TOKIOPIK (in Ukrainian).

Cynkałowski, A. (1961). *Materjały do pradziejów Wołynja i Polesia Wołyńskiego.* Warszawa (in Polish).

Стаття: надійшла до редакції 23.01.2022
прийнята до друку 21.04.2022

ARCHAEOLOGICAL SITES OF MOHYLANY GROUP OF EARLY SCYTHIAN TIME
IN TERNOPII REGION: STATE AND PERSPECTIVES OF RESEARCH

Zoya ILCHYSHYN¹, Vasyl ILCHYSHYN²

¹ *Scientific Research Centre «Rescue Archaeological Service», Institute of Archaeology,
National Academy of Sciences of Ukraine,*

Vynnychenka Str., 24, 79008, Lviv, Ukraine, e-mail: zoya.arch@gmail.com

² *Communal organization «Museum of Local History of Zaliztsi»,
Shevchenko Str., 51, 47234, Zaliztsi, Ukraine, e-mail: w_ilchyshyn@ukr.net*

The article is shaped as a recounting of recently discovered archaeological sites belonging to the distinctive Mohylany group of Early Scythian time in the Ternopil region. It implements technical and scientific documentation of the Ternopil Center for Protection and Research of Cultural Heritage, available data from archival and museum collections, as well as scientific publications.

Until the early 1970s, only two settlements with materials of the early Scythian time were known in the Ternopil region. However, over the past 50 years, the surveys and excavations by scientists from various institutions have significantly expanded the source base and supplemented the map with a significant number of newly discovered sites. Much information has not yet been published and remains in they have a form of scientific reports or even the status of unprocessed materials in museum collections.

The authors, there possible, summarized all available information on archaeological sites throughout the Ternopil region, which contained materials of the early Scythian time. These include both excavated sites and the ones just recently discovered by surveys. As a result, an updated list of 51 archaeological sites has been compiled, which belong to the Mohylany group of the Early Scythian time. Their location has been clarified and the available amount of materials is highlighted which makes these sites assigned to the relevant cultural group.

Key words: Early Iron Age, Mohylany group of archaeological sites, Early Scythian time, settlement, Ternopil Center for Protection and Research of Cultural Heritage.